

Lunds universitet
Språk- och litteraturcentrum
Handledare: Cajsa Sjöberg
HT-16

Erik Claeson
LATK01

"Jag gör nu detta vatten friskt, det skall inte längre orsaka död eller missfall"

Utgåva av ordningen för *Benedictio maior salis et aque* avsedd för *Benedictio ville annuatim*
ur Manualet från Holmby 1552

Abstract

The manual from Holmby was written 1552 by the Danish parish priest Søren Pedersen who served as a parish priest in Holmby, about 15 km from Lund. The manuscript is now preserved in Lund University Library. The manual contains blessings for different occasions and things. In this thesis I make an edition of the major blessings of salt and water and the annual blessing of a farm. The manual from Holmby has many blessings, exorcisms and prayers in common with another manual from Notmark, Odense, dated to the 15th-century. My hypothesis is that these two manuals belong to the same textual tradition. However, the manual from Holmby is influenced by sources from other regions as well. The litany has, for example, similarities with litanies in Swedish breviaries and the benediction of the cross in the end of the formula for the annual blessing of a farm has similarities with *Pontificale Lundense*.

The context in which the manual from Holmby is written also makes it interesting. It was written about fifteen years after that the Church of Denmark officially broke with the Roman Catholic Church to embrace and incorporate the beliefs and thoughts of the Reformers. Søren Pedersen belongs to the priests that resisted and fought against these ideas, a fact demonstrable by the number of saints in the litany and by the formulations about being preserved from the influences of the Reformers.

The thesis is divided into two parts. The first part contains an introduction including the historical context, the function and purpose of the blessings of water and salt, the content of the manual from Holmby and finally some remarks about the editorial principles. The second part consists of the edition of the manual from Holmby.

Innehållsförteckning

Bibliografi	4
Otryckta källor.....	4
Tryckta källor	4
1. Inledning.....	7
1.2 Syfte	7
1.3 Material	7
1.4 Avgränsning	8
1.5 Forskningsöversikt	9
2. Historisk och teologisk kontext.....	10
2.1 Reformationen i Danmark	10
2.2 Reformationens efterdynningar i Lunds stift	10
2.3 Husvälsignalser och vattenvigningar under medeltiden.....	14
3. Manualet från Holmby	16
3.1 Vattenvigningens syfte och funktion.....	16
3.2 Influenser och innehåll	17
4. Editionsprinciper	25
4.1 Förkortningar.....	25
4.2 Interpunktionsregler	25
4.3 Ortografi	26
4.4 Apparatus criticus.....	27
4.5 Apparatus fontium.....	28
4.6 Apparatus biblicus.....	28
4.7 Förkortningar utgåva	29
5. Edition	30

Bibliografi

Otryckta källor

Riksarkivet, Stockholm

Fr. 1702. Hämtat från Riksarkivet:

https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=regna&page=18189&postid=Mpo_1702&ct=50&inc=1&exp=y&vol=n (2016-10-25).

Lunds universitetsbibliotek

Manualet från Holmby 1552 = *Seuerinus. Pars aestiuialis euangeliorum dominicalium ... 8:o 1552*, fol. r.222–r.244

Tryckta källor

Ahlberg, Axel W., Lundqvist, Nils & Sörbom, Gunnar. *Latinsk-svensk ordbok*. 2. uppl. Stockholm: Bonnier.

Bibel 2000. Gamla testamentet, Tillägg till Gamla testamentet - de apokryfa eller deuterokanoniska skrifterna, Nya testamentet. Bibelkommissionens översättning 1999. Stockholm, Verbum, 1999.

Biblia sacra: iuxta Vulgatam versionem. T. 1–2. Ed.: Bonifatius Fisher & Robert Weber. Stuttgart 1985.

Berggren, Maria (2009). "Introduction" i Maria Berggren (ed.) *Homiletica Vadstenensis: ad religiosos et sacerdotes*. Turnhout: Brepols.

Björkman, Ulf (1957). *Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv. Med särskild hänsyn till svensk medeltida tradition*. Lund: Gleerups förlag.

Breviarium Lincopense. Nürnberg 1493. Ed.: Knut Peters. Lund 1950.

Breviarium Lundense. Paris 1517.

Breviarium Ottoniense. Basel 1510.

Breviarium Scarense. 1498. Ed.: Christer Pahlmlad. Skara 2011.

Cappelli, Adriano (1928). *Lexicon Abbreviaturarum. Dizionario di Abbreviature Latine ed Italiane*. Leipzig: Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber.

Carlquist, Gunnar (1980). *Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid. Ser. 2, Biografier, 1, Biskopar och domkapitel*. Älvsjö: Skeab.

Carlquist, Gunnar (1957). *Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid. Ser. 2, Biografier, 6, Frosta och Färs kontrakt*. Lund: Gleerup.

Cavallin, Severin (1856). *Lunds stifts herdaminne*. D. 3. Lund: Gleerup.

Clm 17027, fol. 89-99. Ed.: Adolph Franz. Freiburg im Breisgau 1909, s. I:163–172.

- CAO = Corpus antiphonalium officii.* Ed.: René-Jean Hesber, & René Prévost (Rom 1963–1979).
- CSG 193.* Ed.: Adolph Franz. Freiburg im Breisgau 1909, s. I:155–158.
- CWilh 53.* Ed.: Adolph Franz. Freiburg im Breisgau 1909, s. II:96–100.
- Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischer Überlieferung (Codex Sangall.* No. 348). Ed.: K. Mohlberg (Münster Westfalen 1971).
- De antiquis ecclesiae ritibus libri.* 2. Ed.: Edmond Martène. Hildesheim 1736.
- DKL I = Danske kirkelove samt udvalg af andre bestemmelser vidrørende kirken, skolen og de fattiges forsørgeelse fra reformationen indtil Christian V:s danske lov: 1536-1683. D. 1, 1536-1558.* Ed.: Holger Rørdam. Köpenhamn 1883.
- Franz, Adolph (1909). *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter.* Bd 1. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- Franz, Adolph (1909). *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter.* Bd 2. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- Hammarström, M. (1925). *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning.* Helsingfors: Finska historiska samfundet.
- Johansen, Jens Chr. V. (1995). "Faith, superstition and witchcraft in Reformation Scandinavia" i Ole Peter Grell (ed.) *The Scandinavian Reformation from evangelical movement to institutionalism of reform.* Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Johansson, Hilding (1950). *Hemsjömanualet. En liturgihistorisk studie.* Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsес bokförlag.
- Johansson, Hilding (1951). "Svenska litanior från medeltiden" i *Svenskt Gudstjänstliv* 28:2, s. 43-51.
- Johansson, Hilding (1955). "Vattenvigningar i Sverige efter reformationen" i *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 55, s. 39-63.
- Jørgensen, Ellen (1909). *Helgendyrkelse i Danmark studier over kirkekultur og kirkeligt liv fra det 11te aarhundredes.* København: H. Hagerups Forlag.
- Lagerbring, Sven (1748). *Monumenta scanensia. Quibus varia ad antiquitates sviogothicas pertinentia capita continentur. Academicis antea disputationibus ventilata, nunc in unum collecta fasciculum, edidit notisque illustravit Sven Bring.* Diss. Lund.
- Lausten, Martin Schwarz (1968). *Biskop Niels Palladius. Et bidrag til den danske kirkes historie 1550-60.* København: G. E. C. Gads forlag.
- Lausten, Martin Schwarz (1987). *Biskop Peder Palladius og kirken (1537-1560).* København: Akad. forl.

- Lausten, Martin Schwarz (1995). "The early Reformation in Denmark and Norway 1520-1559" i Ole Peter Grell (ed.) *The Scandinavian Reformation from evangelical movement to institutionalism of reform*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Le sacramentaire grégorien: ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits. T. 1–3.* Ed.: Deshusses, Jean. Fribourg 1971–1982.
- Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum).* Ed.: L. C. Mohlberg. Roma 1960.
- Manualet från Notmark = *The Manual from Notmark*. Ed.: Knut Ottosen. Köpenhamn 1970.
- Newman, Ernst (1946). *Lunds domkyrkas historia 1145-1945. 2, 1536-1945*. Stockholm.
- Olesen, Jens E. (1999). "Senmiddelalder og reformation (1350-1536)" i Per Ingestam, Ulla Kjaer, Per Kristian Madsen & Jens Vellev (ed.) *Middelalderens Danmark: Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*. Köpenhamn: Gads Forlag.
- Ottosen, Knud (1970). "Introduction" i Knud Ottosen (ed.) *The Manual from Notmark. Gl. kgl. Saml. 3453, 8o*. Köpenhamn: Gad.
- Parkes, M. B. (1978). "Punctuation, or Pause and Effect" i J. J. Murphy (ed.) *Medieval Eloquence: Studies in the theory of Medieval Rhetoric*. University of California Press.
- Piltz, Anders (2014). "Böner om huslig lycka i nordisk medeltid" i Per Stobaeus (ed.) *Gutagåtor: historiska problem och tolkningar*. Visby: Landsarkivet.
- Piltz, Anders (2016). "Örat tar över. Trons avmaterialisering på 1500-talet" i Fredrik Heiding & Magnus Nyman (ed.) *Dofthen av rykande vekar. Reformationen ur folkets perspektiv*. Artos: Skellefteå.
- Pontificale Lundense*. Ed.: Bengt Strömberg. Lund 1955.
- Svennung, Josef (1963). *Från senantik och medeltid. Latinska texter av kulturhistoriskt intresse. D. 2, Språklig inledning, kommentar, glossarium*. Lund: Gleerup.
- The Oxford Dictionary of Saints*. Ed.: David Hugh Farmer. Oxford 1992.
- Vogel, Cyrille (1986). *Medieval Liturgy. An introduction to the Sources*. Washington D.C.: The Pastoral Press.

1. Inledning

Den kristna tron omfattade under medeltiden hela livet. Sjukdom, hungersnöd, missväxt och dåligt väder ansågs vara följd av djävulens och demonernas angrepp, som man trodde kunde övervinnas och fördrivas genom olika kyrkliga riter. Kyrkans murar utgjorde inte en gräns för det heliga utan genom exempelvis processioner ut från kyrkan kunde man så att säga föra med sig det heliga ut från kyrkorummet. Vid inflyttningen till en ny gård tillkallades prästen för att han med Guds hjälp skulle fördriva djävulen från platsen med hjälp av välsignat vatten blandat med salt. Syftet var att skydda människorna, gården, åkrarna och djuren från alla djävulens och demonernas angrepp.

Manualet från Holmby innehåller bland annat sådana välsignelser av vatten och salt jämte en årlig välsignelse av en gård avsedda för att ge skydd och välgång åt människor både materiellt och andligt. Dessa formulär skrevs 1552 av den danska prästen Sören Pedersen (lat. Severinus) som var församlingspräst i Holmby och Kanik i Lund. Holmby tillhör idag Eslövs pastorat och ligger sälunda inte mer än 15 km från Lund.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att ge ut en textkritisk edition av den större välsignelsen av vatten och salt (*Benedictio maior salis et aque*) och den efterföljande årliga gårdsvälsignelsen (*Benedictio ville annuatim*).¹ Varför är det av intresse att ge ut en handskrift från mitten av 1500-talet? För det första har Holmbymanualet behandlats sparsamt i tidigare forskning trots att den tillkommit under ett intressant skede i den danska kyrkans historia. För det andra är det intressant av geografiska skäl eftersom handskriften används i Lunds stift. För det tredje är manualet från Holmby intressant av historiska skäl. År 1537 införlivades den reformatoriska lärans idéer på officiell nivå i Danmark, men det skulle dröja innan de nya lärorna fick fäste i de breda folklagen. Manualet från Holmby visar på de svårigheter som uppstod då den ”nya” läran skulle drivas igenom på folklig nivå. Det finns inga tecken på att Sören Pedersen övergivit den katolska läran för en mer reformatoriskt präglad utan bönerna i Holmbymanualet ger snarare uttryck för en önskan om att man vill bevaras från de nya ”irrlärorna”.

1.3 Material

Handskriften återfinns i Lunds universitetsbibliotek och katalogkortet har beskrivningen: ”SEVERINUS, pastor i Holmby (Lunds stift). Pars aestuialis euangeliorum d[omini]calium

¹ fol. 222^r-244^v.

scripta per me D[ominum] Seuerinum Holmby anno etc. 1552. Orate Deum pro me. ... ”. Därefter följer beskrivningen av innehållet ”1 bl. med text: Quemadmodum ferrum ignitum ..., 2 oskrivna bl. och därefter de gamla evangelierna jämte utläggning, börjande m. Dominica pasce och slutande med: In dedicatione templi exempla, Apocal.21. Sist en liturgisk avdelning: Maiores benedictiones salis et aquæ – Modus sepeliendi pueros. Explicit: Requiescat in pace.” Den första delen består av evangelieläsningar jämte homilieutläggningar där evangeliet utläggs ord för ord eller mening för mening. Därpå följer två predikningar för kyrkoinvigningen som utgår från Lukasevangeliets 19 kapitel respektive Uppenbarelseboken 21. Del två utgörs av Holmbymanualet² som inleds med formuläret *Maiores benedictiones salis et aquæ* följt av *Benedictio ville annuatim*. Editionen i uppsatsen utgörs av formulären för dessa båda ordningar och sträcker sig mellan fol. 222^r-244^v. Därefter följer ett antal kortare formulär med välsignelser exempelvis *Benedictio panis* och *Benedictio cerei* samt två längre ordningar med rubrikerna *Reconsiliatio corporalium* och *Modus sepeliendi pueros*.

Då jag varken är kodikolog eller paleograf kommer jag inte diskutera skriftypen eller handskriften som fysiskt objekt. Mitt intresse och fokus i uppsatsen är utgåvan av manuskriptet och i viss mån dess innehåll.

1.4 Avgränsning

I linje med syftet fokuserar jag i uppsatsen på transkriberingen av handskriften och det textkritiska arbetet. Jag har därigenom tvingats avgränsa mig vad gäller diskussioner om den historiska samtida kontexten och influenslinjerna till manualet från Holmby. I den medeltida västkyrkan var man nämligen inte främmande för att låna in material från andra stifts gudstjänstböcker, både utländska och inhemska. Det finns sålunda stora möjligheter att söka förlagorna till olika gudstjänstböcker, vilket kan visa på vilka geografiska områden och stift som påverkat innehållet. Jag fokuserar framförallt på den närliggande geografiska kontexten det vill säga andra danska och svenska liturgiska böcker. Då manualet från Notmark, Odense, uppvisar stora likheter med Holmbymanualet är det i första hand Notmarksmanualet som kommer att användas som jämförelsematerial. Dessutom används *Pontificale Lundense* för den slutliga delen av editionen.

² I tidigare forskning har dessa delar benämnts Severinus homiliebok (se Piltz 2014, 33). Jag menar att denna benämning kan vara förvirrande eftersom det är första delen som utgör homilieboken medan andra delen utgörs av ett manuale.

1.5 Forskningsöversikt

Historieprofessorn Sven Lagerbring uppmärksammade Severinushandskriften redan 1748, då han i en disputation behandlade ”Doctor Senerius, Pastor in Holmby.”³ Värt att notera är att Sören Pedersen benämns Senerius hos Lagerbring, en felskrivning som förs vidare i forskningen. I dissertationen behandlas endast litanian med motiveringen att han ville undersöka det katolska inflytandet efter reformationen. Han konstaterar att en liknande litania finns hos Pontoppidanus men att mängden helgon är fler hos Severinus. Detta visar att den påvliga vidskepelsen ännu inte rycks bort med rötterna.⁴ Vidare konstaterar han att denna präst skrivit mycket, men att han inte funnit hans namn i några utgivna monument.⁵

Sören Pedersen finns upptagen i båda utgåvorna av Lunds stifts herdaminne. Severin Cavallin har anammat Lagerbrings variant av namnet och benämner honom Senerius. I övrigt ges endast anvisningar om att handskrifterna finns i Lunds universitetsbibliotek samt informationen från katalogkortet.⁶ I den senare upplagan av Lunds stifts herdaminne uppmärksammar Gunnar Carlquist däremot denna felskrivning och kallar honom rätteligen Severinus. Hans avsnitt om Sören Pedersen innehåller en genomgång av forskningsläget jämte en mer utförlig beskrivning av innehållet. Exempelvis uppmärksammar han den avslutande processionen med evangelieläsningar i de fyra väderstrecken.⁷

Hilding Johansson har ägnat flera artiklar och böcker åt manualetraditionen i Sverige. År 1955 publicerade han artikeln *Vattenvigningar i Sverige efter reformationen*⁸ där han diskuterar den medeltida bakgrunden till vattenvigningar och välsignelser samt receptionen av dessa bruk hos de svenska reformatorerna. Johansson nämner och kommenterar kortfattat formuläret för vattenvigningen och gårdsvälsignelsen i manualet från Holmby men kommentarerna är knapphändiga.

Anders Piltz nämner Holmbymanualet i artikeln *Böner om huslig lycka i nordisk medeltid*⁹. I inledningen till artikeln beskrivs bakgrunden till husvälsignelser och vattenvigningar innan den avslutas med en edition av handskriften C515, som innehåller en gårdsvälsignelse. Piltz tar upp några punkter från manualet från Holmby och Notmark i inledningen men ingen edition publiceras av Holmbymanualet.

³ Lagerbring 1748, 265.

⁴ Lagerbring 1748, 272.

⁵ Lagerbring 1748, 265.

⁶ Cavallin 1856, 88.

⁷ Carlquist 1957, 6:302.

⁸ Johansson 1955.

⁹ Piltz 2014.

Den sparsamma behandlingen av Manualet från Holmby i forskningen är den främsta anledningen för utgivningen av denna utgåva. Min förhoppning är att fler forskare skulle fatta intresse för denna handskrift så att homilieboken och den liturgiska delen skulle kunna ges ut i sin helhet. Dessutom skulle det i framtida forskning vara intressant att göra djupare analyser av innehållet för att se hur det reflekterar denna historiskt intressanta tid.

2. Historisk och teologisk kontext

2.1 Reformationen i Danmark

De reformatoriska idéerna nådde Norden redan 1520. På grund av både politiska och religiösa orsaker dröjde det ända till mitten av 1530-talet innan den nya läran var fullt införlivad i Danmark åtminstone officiellt. Den dåvarande kungen, Christian II, blev nämligen, på grund av sina hårda metoder mot sina motståndare, fördiven till Nederländerna 1523 efter att lekmän och kyrkans ämbetsmän gjort uppror. Till efterträdare valdes Fredrik I av Schleswig/Holstein, och det var under hans styre som den nya evangeliska läran skulle införlivas på allvar i Danmark. För att kunna försvara sig mot Christian II, som var ett ständigt hot mot riket, var Fredrik I tvungen att få fram pengar. Möjligheten att finansiera försvaret möjliggjordes för honom genom att ansluta sig till den reformatoriska läran.¹⁰ Fredrik I var fram till riksdagen i Odense 1527 oftast neutral i religiösa frågor, men vid detta tillfälle började han alltmer uttrycka sina sympatier för den nya läran. År 1536 var reformationen fullt införlivad i Danmark på officiell nivå och hade sina centra i Viborg i väster och Malmö i öster. Det egentliga genomförandet av reformationen dröjde till augusti och september 1537 då fyra händelser inträffade, som skulle leda till den slutliga segern för reformationens lära. Inom loppet av två månader skedde för det första en kunglig kröning av Christian III enligt protestantisk ordning, för det andra insattes sju superintendenter, för det tredje undertecknade Christian III den lutherska kyrkoordningen (*Kirkoordinansen*) 1537/39 och för det fjärde öppnades Köpenhamns universitet igen, nu som ett lutherskt universitet.¹¹

2.2 Reformationens efterdynningar i Lunds stift

Trots de reformatoriska idéernas införlivande i de större städerna skulle det ännu dröja många år innan dessa fått fäste i de breda folklagren. Även stiftsstaden Lund var nästintill oberörd av reformationen både i domkapitlet och på folklig nivå.¹² Detta motstånd synes ha kommit som en chock för de ledande personerna i riket som stod bakom reformationens införande.

¹⁰ Lausten 1995, 18.

¹¹ Lausten 1995, 29 ff och Olesen 1999, 50 f.

¹² Lausten 1968, 32 ff och Carlquist 1980, I:25.

Johannes Bugenhagen, en av Martin Luthers närmaste medarbetare, som befann sig i Danmark åren 1537–1539, skriver i ett brev till Wittenberg 1537–38 att efter genomförda visitationer i församlingarna hölls inte längre några ”papistiska mässor”. Emellertid skulle han få revidera denna uppfattning. Han mot tog sommaren 1538 ett brev från Frands Vormordsen, biskop i Lunds stift 1537–1551, där det stod att han stött på stort motstånd mot den evangeliska läran i Lunds stift. Bugenhagens reaktion på detta visar sig i ett brev till kungen daterat till den 14 juli 1538 där han konstaterar att han trott att det endast krävdes några bra skolor och några dugliga präster för att genomföra reformationen, men att han förstått att det fanns många andra hinder.¹³ För att råda bot på problemet sammankallades Lunds domkapitel år 1544. Syftet var att tvinga de förreformatoriska medlemmarna av domkapitlet att skriva under ett antal teser utformade utifrån den reformatoriska läran. Medlemmarna från domkapitlet försvarade sig, men kungen krävde att de skulle skriva under. Ingen möjlighet synes ha funnits att undkomma, då detta hade medfört landsförvisning och medellöshet. Trots påtryckningarna fortsatte de katolska bruken, vilket bland annat visar sig i ett brev från år 1552 då reformatorn Peder Laurentsen skriver att hemliga mässor fortsatte firas i Lunds stift.¹⁴ Det skulle dröja ända fram till 1573 innan strävan efter liturgisk uniformitet skulle komma till stånd. Detta år återfinns inte längre några liturgiska spörsmål i stiftssynodernas bestämmelser.¹⁵ Den liturgiska uniformiteten skulle uppnås genom en förändrad kyrkoordning, nya gudstjänstböcker, nytt gudstjänstspråk och synoder.

Kirkoordinansen formulerar framförallt ett nytt krav när det kommer till liturgin, nämligen gällande canonbönen. Redan den 2 september 1537 torde *canon missae* och mässan utan kommunikanter ha förbjudits. Den tidigare tyst lästa canonbönen ersattes med en förkortat canon som endast bestod av Fader Vår och instiftelseorden vilka skulle sjungas på danska. *Kirkeordinansen* innefattade även noter till denna nya danska canonbön.¹⁶ *Kirkoordinansens* gudstjänstform skulle bli den förhärskande i Lunds stift, men före dess tillkomst hade Malmömässan utvecklats. På denna senare tradition byggde den förste biskopen i Lunds stift, Frands Vormedsen, sina liturgiska anvisningar som utkom 1539. Under 1540 talet skulle dock denna tradition undanträngas på grund av uniformssträvandena hos de kyrkliga myndigheterna. Peder Palladius, den förste lutherske biskopen i Själlands stift och tillika bror med Lundabiskopen Niels Palladius, utgav 1556 en *Alterbog*, som senare omarbettes och utökades av Själlandsbiskopen Hans Albretsen 1564. Denna senare upplaga

¹³ Carlquist 1980, I:27.

¹⁴ Carlquist 1980, I:30.

¹⁵ Newman 1946, 57.

¹⁶ Newman 1946, 54.

hade karaktären av en officiellt påbjuden kyrklig bok och innehöll perikoperna på danska, kyrkoårets kollektböner, nattvardens liturgi samt vigsel- och dopritualet.¹⁷

Mässans språk kom att variera mellan danska och latin. På de stora helgdagarna och högtiderna skulle hela mässan sjungas på latin, ett bruk som levde kvar ända till slutet av 1600-talet. Söndagsmässorna under övriga kyrkoåret skulle sjungas på danska. Dock föreskriver *Kirkkoordinansen* att introitus och halleluja kunde sjungas på latin.¹⁸

Fem biskopssynoder hölls under perioden 1539–1555. Av intresse är framförallt synoderna i Köpenhamn 1540, Antvorskrov 1546 och Köpenhamn 1555. Under synoden i Köpenhamn 1540 avhandlades bland annat katolska bruk. Det föreskrivs att det gamla missalet skall användas i brist på annat men att det skall plockas bort från altaret före canonbönen för att det inte skall uppstå någon misstanke om ”den ogudaktiga canonläsningen”. Vidare, papistiska skick såsom att inleda predikan med ”I Faderns, i Sonens och i den helige Andes Namn” är inte tillåtet, inte heller elevation eller korssbyrdt, det sistnämnda är åkrarnas invigning och välsignelse, vilket är en särskilt intressant notering.¹⁹ Vid synoden i Antvorskrov 1546 behandlar majoriteten av bestämmelser läran och gudstjänsten. Bland annat tas frågan om gudstjänstböcker upp. Enligt bestämmelserna skall alla de böcker *Kirkkoordinansen* befaller anskaffas av samtliga präster, och superintendenterna och prostarna skall ombesörja att skadliga böcker tas ifrån dem. Vidare förbjuds rosenkransen, elevationen och andra katolska bruk. Som skäl anges bland annat att elevationen uppmuntrar till vidskepelse bland folket.²⁰ Nationalsynoden, eller superintendentmötet som det också kallas, i Köpenhamn 1555 innehåller undervisning och förmaningar till sockenprästerna. De skall läsa goda böcker och akta sig för gamla predikoböcker. Återigen påtalas att alla präster skall inneha de böcker som *Kirkkoordinansen* föreskriver och i det fall de inte rättar sig efter föreskriften skall de avsättas från sitt ämbete. Vidare skall sockenprästerna predika emot missbruk av bilder eftersom det ännu finns de som knäfller vid dem.²¹ Ett intressant exempel på problemen visar sig i Blekinge. Där fortsatte man bedja rosenkransen och tända ljus framför en staty av Maria även efter reformationens införande och så sent som 1606 finns belägg för att en staty av S:t Dionysius vördades i en kyrka i Krogstrup.²²

¹⁷ Newman 1946, 55 f och Lausten 1987, 97 f.

¹⁸ Newman 1946, 63.

¹⁹ DKL 1883, I:147–160.

²⁰ DKL 1883, I:247–260.

²¹ DKL 1883, I:460–471.

²² Johansen 1995, 179 ff.

Vidare hölls det prästmöten två gånger om året i respektive stifts domkyrka, vilket var en sed från medeltiden.²³ Även prästmötena kom att bli ett viktigt instrument för kontrollen av stiftets präster. Frands Vormodsen inrättade stiftssynoderna i Lunds stift och den första stiftssynoden hölls sannolikt 1540. Vid stiftssynoden presiderade biskopen bland de övriga närvarande, nämligen medlemmarna av domkapitlet, stiftets prostar, två andra kyrkoherdar från varje kontrakt samt stiftslänsmannen. Vid mötet diskuterades viktiga och aktuella frågor i stiftet, som ledde till de så kallade *synodalmonita* och genom *landemodets* bifall till denna fick de status av kompletterande lagstiftning i stiftet.²⁴ Under lundabiskopen Niels Palladius ämbetsperiod hölls förmögligen prästmöten varje år men det finns endast skriftliga källor från prästmötena 1553, 1554, 1555, 1556 och 1557. Enligt Lausten är de centrala områdena sockenprästens ämbetsplikter, hans privatliv och de övriga kyrkotjänarnas plikter. Genomgående för alla möten är förbudet mot katolska bruk.²⁵ Vid 1554 års prästmöte finns bland annat en uppmaning om att varken katolska riter eller prefationen var tillåtna.²⁶

Slutligen skall sägas något om de biskopar eller superintendenter som var verksamma under Sören Pedersens ämbetsperiod. Frands Vormordsen var den förste superintendenten att vigas i Lunds stift efter reformationens genomförande. Han var född 1491/1492 i Amsterdam och inträdde i ett karmelitkloster i Nederländerna innan han överflyttades till karmelitklostret i Helsingör 1519. Han blev lärare vid universitetet i Köpenhamn 1527 och insattes som superintendent i Lunds stift av Johannes Bugenhagen 2 september 1537. Han dog i Lund 1551. Grundtanke i Vormordsens teologi är att saligheten beror helt på Guds nåd, vilken människan tar emot i tro. Utifrån denna grundprincip bekämpade Vormordsen allt som kunde leda människan till att lita på sina egna förtjänster såsom helgonkult, bilderna i kyrkorna samt andra katolska sedvanor från medeltiden. Dessutom var han en motståndare till latinet som gudstjärntspråk.²⁷

Niels Palladius föddes omkring 1510 i den danska staden Ribe och studerade sedan i Wittenberg där han promoverades till magister 1540. Efter en kort vistelse i Danmark återvände han till Wittenberg 1546 innan han blev sockenpräst i Vor Frue kirke i Köpenhamn ca 1550. År 1552 blev han utnämnd till superintendent över Lunds stift och vigdes av sin broder själlandsbiskopen Peder Palladius den 24 april 1552. Han innehade biskopsstolen fram

²³ Lausten 1987, 125.

²⁴ Carlquist 1980, I:30.

²⁵ Lausten 1968, 128.

²⁶ DKL 1883, I:396.

²⁷ Carlquist 1980, I:29 ff.

till sin död 1560.²⁸ Niels Palladius var en produktiv superintendent som gav ut flera skrifter över den nya läran.²⁹ Här skall endast några skrifter nämnas. Den första skriften han utgav som superintendent var en översättning av Nürnbergprästen Veit Dietrichs skrift *Summaria christlicher lehr, Für das Junge Vlck, Was aus eim jeden Sontags Euangelio zu mercken sey, sampt angehenckten Gebeten* (1546). Den innehöll en kort utläggning av evangelietexten för varje söndag under kyrkoåret med en tillhörande bönen. Kollektbönserien skulle senare utgöra en del av brodern Peder Palladius *Altarbog*.³⁰ År 1556 utkom skriften *Oratio de vera et catholica ecclesia* vilken innehöll en uppställning av den enligt Niels Palladius uppfattning sanna kristna läran följd av den ”papistiska förvanskningen” av samma lära.³¹ Samma år utkom skriften *Regulae quaedam utiles ac necessariae concionatoribus observandae, conscriptae a Nicolao Palladio*. I denna skrift uppställer Niels Palladius 28 bestämmelser vilka prästerna har att rätta sig efter. Han anger exempelvis ett antal missbruk som förekommer bland präster som håller kvar vid den gamla läran, nämligen underlåtelse att studera, hållande av konkubiner, åkallan av helgonen och underlåtelse att följa det föreskrivna ritualet för att istället hålla kvar vid de förreformatoriska ceremonierna.³² Niels Palladius polemiska inställning till den katolska kyrkan kan också ses i hans visitationer där han beskriver hur han under sina visitationer i Lunds stift stött på en fruktansvärd ogudaktighet och okunnighet bland sockenpräster som fortfarande hängde kvar vid den katolska läran.³³

2.3 Husvälsignelser och vattenvigningar under medeltiden

För folk i alla tider har det varit av största vikt att skydda sitt hem från alla former av faror och angrepp. Redan under antiken ställdes grekerna sina hem under beskydd av *Zeus herkeios*³⁴ åt vilken man upprättade ett altare inne i huset, och i Rom vakade familjens larer och penater över huset. I Gamla och Nya testamentet kan samma mönster skönjas. I 5 Mos 20:5 står det: ”Om någon har byggt ett nytt hus men ännu inte flyttat in, skall han vända hem igen, så att han inte dör i strid och en annan bosätter sig i hans hus.” Vidare ger Jesus sina lärjungar följande uppmaning: ”I varje stad eller by ni kommer till skall ni ta reda på vem som är värdig där och stanna hos honom tills ni skall vidare. Stig in i huset med en fridshälsning.”³⁵ Det finns inga formulär bevarade för husvälsignelse från fornkyrkan. Dock skriver Tertullianus att

²⁸ Lausten 1968, 13–42 och Carlquist 1980, I:34 ff.

²⁹ För en sammanställning av Niels Palladius skrifter se Lausten 1968, 191 ff.

³⁰ Lausten 1968, 61 f och Carlquist 1980, I:36 f.

³¹ Lausten 1968, 45 ff.

³² Lausten 1968, 47 f.

³³ Lausten 1968, 32 ff.

³⁴ Detta ord kommer av grekiskans *herkos* som betyder ”hägn, mur” (Piltz 2014, 21).

³⁵ Franz 1909, I:604 f.

kristna brukade korsteckna sig vid livets alla skeden och Athanasius framhåller två psalmer, använda för invigningen av ett nytt hus: nummer 29 och 126.³⁶ Det är i de s.k. sakramenterierna vi återfinner de tidigaste ordningarna för både husvälsignelsen och vattenvigningen.

Sakramenterierna var prästens universalbok och innehöll texterna som celebranten behövde för firandet av mässan, för handhavandet av sakramenten och för en mängd andra liturgiska moment.³⁷ Manualena³⁸ har sitt ursprung i de ovan nämnda sakramenterierna. Sakramenterier ända från 600-talet innehåller benediktioner vilka började samlas i manualen under 1100-talet och från och med 1300-talet återfinns enhetliga stiftsmanualen.³⁹ Manualena innehöll ordningar för dop, vigsel, sjukbesök med kommunion, sista smörjelsen och begravning.⁴⁰ I manualet från Holmby finns, utöver vattenvigningen och gårdsvälsignelsen, kortare välsignelser av exempelvis bröd och aska samt två längre formulär för återinvigning av corporalen och för begravning av barn.⁴¹ I manualet från Notmark återfinns formulär för välsignelser av vigvatten, av en gård, av mat, av dopvattnet, av ljus på kyndelsmässodagen och för kvistar⁴² på Palmsöndagen.⁴³

Den äldsta bevarade ordningen för böner i och för hemmet samt vattenvigningen finns i *Sacramentarium Gelasianum*⁴⁴ som sammanställdes omkring år 750. Dock återfinns bruket av vigvatten i samband med benediktioner redan belagt år 538 i ett brev från påven Vigilius till biskopen i Braga.⁴⁵ Vigvatten användes även vid specifika tillfällen under kyrkoåret exempelvis bestänktes ljunsen vid Jungfru Marie kyrkogångsfest, askan på askonsdagen, palmerna på palmsöndagen och påskljuset på påskaftonen. Förutom

³⁶ Franz 1909, I:605. Psaltarpsalm 29 har, i de grekiska bibelhandskrifterna, titeln: ”En psalm att sjungas vid husvälsignelsen” (Piltz 2014, 21).

³⁷ Vogel 1986, 64 ff.

³⁸ Jag använder mig av begreppet *manuale* eftersom det är den vedertagna termen i Norden under medeltiden. Denna liturgiska bok har olika beteckningar under olika tider och på olika geografiska platser men den äldsta beteckningen är *manuale*, en term som förekommer redan på 1200-talet. Termen har enligt Johansson uppkommit därigenom att prästen medtog *manualet* i handen ut i församlingen medan missalet och breviariet alltid låg vid altaret. Termen *manuale* levde kvar i Frankrike, Italien och Spanien samt i England och i Sverige efter medeltidens slut. I Frankrike och Italien började man på 1300-talet använda termen *rituale* medan man i Tyskland från och med 1400-talet började bruka termen *agenda* (Johansson 1955, 37 f.).

³⁹ Johansson 1950, 39, Piltz 2014, 23 och Piltz 2016, 55.

⁴⁰ Johansson 1950, 37 f och Franz 1909, I:605 f..

⁴¹ Manualet från Holmby 245r–251v.

⁴² Anledningen till formuleringen kvistar och inte palmkvistar är att man funnit belägg för att man i Norden användt videkvistar istället för palmkvistar (Björkman 1957, 152).

⁴³ Ottosen 1970, 15.

⁴⁴ *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, 1178-1799.

⁴⁵ Piltz 2014, 22 och Piltz 2016, 50.

användningen vid kyrkoårets olika fester användes vigvattnet vid inledningen av mässan, sjukbesök, dödsfall och begravning.⁴⁶

3. Manualet från Holmby

3.1 Vattenvigningens syfte och funktion

Bönerna i Holmbymanualets vattenvigningsformulär har ett antal centrala teman. Exorcismerna är utformade som direkta tilltal till de materiella objekten med syftet att driva ut det demoniska ur materien; vattnet undantas från djävulens makt genom en exorcism och genom en välsignelse ställs det istället i Guds tjänst.⁴⁷ Det direkt tilltalet till objektet med syftet att driva ut det onda betonas enligt Piltz även i den frankisk (galliska) liturgin till skillnad från den romerska liturgin som utgår från skapelsens godhet.⁴⁸

Vidare har flera böner ett apotropeiskt (skadeavvärjande) drag. Inspirationen hämtades från 2 Kung. 2:20-22, vilket utgör den första läsningen i Holmbymanualet efter psalmerna, trosbekännelsen och litanian.⁴⁹ Den lyder:

Då sade han: 'Hämta en ny skål och lägg salt i den.' När de gett honom vad han begärde gick han ut till källan, kastade saltet i den och sade: 'Så säger Herren: Jag gör nu detta vatten friskt, det skall inte längre orsaka död eller missfall.' Vattnet har varit friskt sedan dess, precis som Elisha sade.

Nyss nämnda bibelreferens är återkommande i Holmbymanualet och här blir den skadeavvärjande funktionen särskilt tydlig.⁵⁰ I *Sacramentarium Gelasianum* fyller exorcismar, benediktioner och böner, enligt Piltz, flera behov såsom hälsa, skydd mot demonernas angrepp, skydd för gården, åkrarna, boskapen och grödan mot olyckor och skador. De skall också skydda mot demoner, sjukdom, pest, dålig luft, fiendens dolda försåt etc.⁵¹ Dessa teman tas även upp i Holmbymanualet då det bes om skydd och välgång för huset, åkern, människorna, boskapen och dragdjuren.⁵² Dessa teman är sålunda inte typiska för manualet från Holmby utan går tillbaka på äldre traditioner. Enligt Johansson ansågs sjukdomar,

⁴⁶ Johansson 1955, 39 f.

⁴⁷ Manualet från Holmby 232r:481–489.

⁴⁸ Piltz 2016, 52.

⁴⁹ Manualet från Holmby 230v:421–429.

⁵⁰ Manualet från Holmby 232v–233r:505–514 och 234v:571–576.

⁵¹ Piltz 2014, 22 f och Piltz 2016, 54.

⁵² Manualet från Holmby 234v:579–581 och 238v:738–741.

oväder, skadedjur och olyckor bero på onda makters spel, vilket förklaras av den stora djävuls- och demontro som behärskade människorna.⁵³

Vidare betonas dopet och vattnets beskyddande kraft. Det framträder både i böner och genom referenser till Bibeln. I den andra läsningen från Johannesevangeliet 1, 29–34, som följer direkt på 1 Kung. 2, 20–22, berättas om Johannes Döparen som när han får se Jesus säger: ”Där är Guds lamm, som borttager världens synder.” Därefter följer en utläggning av dopet. I en av Holmbymanuels exorcismar anses vigvattnet sedan det exorcerats vara till syndernas förlåtelse och en bekräftelse på frälsningen.⁵⁴ Vattnets beskyddande kraft är ett återkommande tema i bönerna. Exempelvis är det till skydd för både kropp och själ samt det är en läkande och himmelsk medicin.⁵⁵ Men det illustreras även genom bibelreferenser. Det beskrivs att på samma sätt som israeliterna smetade påskalammets blod på dörrkarmarna vilket gav skydd för deras hus så skall vattnet som bestänks på gården ge skydd mot villfarelsens andar. Vidare invigs vattnet i hans namn som låt israeliterna gå torrskodda genom Röda havet.⁵⁶ Referenserna visar på vattnets beskyddande funktion men även hur Gud har makt över vattnet. Denna kraft ber nu prästen skall infinna sig i vattnet han välsignar.

3.2 Influenser och innehåll

Likheterna mellan Holmbymanualet och manualet från Notmark är slående och att de tillhör samma tradition är bortom allt tvivel. Ottosen har sökt spåra förlagor till Notmarksmanualet och finner bland annat influenser från både engelskt och tyskt område. Han konstaterar att Notmarksmanualet använts i Odense stift och den skillnad som visar sig i förhållande till de tryckta utgåvorna av *Missale Ottoniense* och *Breviarium Ottoniense* beror på att de är tillkomna efter den liturgiska reform som skedde på 1480-talet.⁵⁷ Om så är fallet bygger även manualet från Holmby på en tidigare medeltida tradition som går tillbaka innan 1480. Efter en genomgång av flera manualetraditioner menar jag att manualet från Holmby och Notmarksmanualets böner vid de stora välsignalserna över salt och vatten främst har likheter med tyska manualen, vilket jag ämnar återkomma till i detta avsnitt.

Holmbymanualet har två större delar *Benedictiones maiores salis et aque* och *Benedictio ville annuatim*. Den första delen inleds med bönen *Omnipotens et misericors Deus* och tidegärdens ord *Deus in adiutorium meum intende* följt av *Gloria Patri*. Därefter följer

⁵³ Johansson 1955, 42.

⁵⁴ Manualet från Holmby 232r:475 – 478.

⁵⁵ Manualet från Holmby 232r:485 – 486 och 233r:514–516.

⁵⁶ Manualet från Holmby 234r–234v:556–564.

⁵⁷ Ottosen 1970, 17–27.

sex psaltarsalmer från Ps. 3, 22, 28, 50, 55 och 56 samt den athanianska trosbekännelsen och litanian. Den inledande delen avslutas med *Agnus Dei*, *Kyrie eleison*, *Pater noster* samt versen *Benedicat nos Deus* från psaltaren 66.⁵⁸ Inledningen överensstämmer i sin helhet med inledningen i manualet från Notmark med det undantagen att Notmarksmanualet inleder med Ps. 22 följt av Ps. 3, Ps. 50 och 55 står i annan ordning samt bes inte Ps. 56. I manualet från Notmark följer på litanian, *Pater noster* och *Credo*.⁵⁹ En liknande inledning finns i ett formulär från klostret Schäftlarn daterat till 900-talet. Formuläret har rubriken *Benedictio salis et aque ad pecora* med inledningen *Incipit benedictio salis et aque ad omnia ualde necessaria et maxime pro peste animalium*. Denna ordning inleds med litanian, där efter följer den inledande versen från tidegården *Deus in adiutorium meum intende* följt av *Gloria Patri*, följt av tre psalmer från Ps. 23, 28 och 56 och en oration.⁶⁰

För att närmare klargöra något om Holmbymanualets influenser jämför jag dess litania med litaniorna i de nordiska tryckta breviarierna från Odense 1510⁶¹, Lund⁶², Linköping⁶³ och Skara⁶⁴.

Litanian i Holmbymanualet inleds med böner till den heliga Treenigheten, jungfru Maria och ärkeänglarna.⁶⁵ Nästa grupp utgörs av patriarker och profeter.⁶⁶ Hit hör Joakim, Josef och Tre kungar, vilkas kult tillhör medeltidens sista decennier.⁶⁷ Tre kungar spelade en viktig roll i folktron och i flera bönböcker från dansk medeltid åkallas de i samband med skydd för hus och hem.⁶⁸ I denna inledande del följer Holmbymanualet *Breviarium Lundense* medan övriga breviarier har med Johannes Döparen men ej Joakim, Josef och Tre kungar.⁶⁹

Nästa helgongrupp innehåller apostlar, evangelister, Jesu lärjungar och oskyldiga.⁷⁰ Petrus och Paulus inleder denna grupp. Petrus inleder alltid listan av apostlar och intar en särställning bland apostlarna. Bland Jesu lärjungar saknas naturligtvis Judas Iskariot. Den sistnämnde ersätts vanligen av Mattias i medeltida litanior, vilket även är fallet här.⁷¹ I

⁵⁸ Manualet från Holmby 222r–230r:3–410.

⁵⁹ Manualet från Notmark, 35.

⁶⁰ Clm 17027. Se förkortningslistan, 29.

⁶¹ *Breviarium Ottoniense* 1510.

⁶² *Breviarium Lundense* 1517.

⁶³ *Breviarium Lincopense* 1493.

⁶⁴ *Breviarium Scarense* 1498.

⁶⁵ Manualet från Holmby 226r:168–176.

⁶⁶ Manualet från Holmby 226r:178–182.

⁶⁷ Johansson 1955, 55.

⁶⁸ Jørgensen 1909, 111.

⁶⁹ *Brev. Otton.* 1510, fol. 271r, *Brev. Lund.* 1517, fol. 70r., *Brev. Linc.* 1493, I:154, *Brev. Scar.* 1498.

⁷⁰ Manualet från Holmby 226r–226v:184–202.

⁷¹ Johansson 1951, 49.

slutet av listan återfinner Titus och Timoteus vilka saknas i samtliga andra breviarier, vilka istället har Markus och Lukas.⁷²

Den efterföljande gruppen utgörs av martyrer.⁷³ Litanian i Holmbymanualet följer *Breviarium Lundense* vad gäller de första namnen från Stefanus till Crispinus.⁷⁴ Av intresse här är uppräkningen av Fjorton hjälpare. Denna kult spred sig från Rhenlandet, i synnerhet Bamberg och Regensburg, på 1300-talet till resten av Tyskland, Ungern och Sverige. De namn som inkluderas i denna grupp i Holmbymanualets litania är Fabianus, Sebastian, Vitus, Pantaleimon, Lucius, Blasius, Chrysogonus, Erasmus (alt. Elmo), Kristoffer, Göran, Eustachius, Cyriacus, Dionysius och Gereonus.⁷⁵ Fabianus och Gereonus räknas inte till denna grupp i *The Oxford Dictionary of Saints* men ändå i litanian i *Breviarium Lincopense*.⁷⁶ Om detta stämmer kan vi sålunda se inflytandet från tyskt eller svenskt område. Förekomsten av Gereonus tillsammans med följeslagare visar återigen på det tyska inflytandet då de räknades som martyrer av Köln och var stadens skyddspatroner för soldater.⁷⁷ Dock finns de tre nordiska helgonkungarna Knut, Olof och Erik insprängda i uppräkningen av Fjorton hjälpare. Dessa är vanliga i danska liturgiska dokument och symbolisera unionen mellan de tre länderna.⁷⁸ I Holmbymanualets litania nämns Knut före både Olav och Erik, vilket även är fallet i både *Breviarium Ottoniense* och *Lundense*.⁷⁹ Det antyder litanians danska inflytande. I *Breviarium Scarense* och *Lincopense* nämns ändå Olof först, vilket kan tyda på norskt inflytande.⁸⁰ De tre kungarna står dock tillsammans endast i *Breviarium Scarense* medan endast Erik och Olof återfinns tillsammans i litanian från *Breviarium Lincopense*.⁸¹ I litanian i *Breviarium Ottoniense* och *Lundense* står Knut och Olof en bit ifrån varandra, medan Erik saknas.⁸² Skillnaden mellan Holmbymanualet och *Breviarium Ottoniense* och *Lundense* blir även tydligt i andra fall. Bland annat inkluderar dessa båda

⁷² *Brev. Otton.* 1510, fol. 271r, *Brev. Lund.* 1517, fol. 70r, *Brev. Linc.* 1493, I:154, *Brev. Scar.* 1498.

⁷³ Manualet från Holmby 226v–227r:204–237.

⁷⁴ *Brev. Lund.* 1517, fol. 70r.

⁷⁵ Den lista som räknas upp i *The Oxford Dictionary of Saints* består av Acacius, Barbara, Blaise, Katarina av Alexandria, Kristoffer, Cyricus, Dionysius, Erasmus, Eustachius, George, Giles, Margareta av Alexandria, Pantaleon och Vitus. Dessa kan stundtals ersättas av Antonius, Leonard, Nicolauas, Sebastian och Roch (*The Oxford Dictionary of Saints*, 185).

⁷⁶ *Brev. Linc.* 1493, I:154 f.

⁷⁷ *The Oxford Dictionary of Saints*, 200.

⁷⁸ Johansson 1955, 55 och Jørgensen 1909, 41 f.

⁷⁹ *Brev. Otton.* 1510, fol. 271r, *Brev. Lund.* 1517, fol. 70r.

⁸⁰ *Brev. Linc.* 1493, I:154, *Brev. Scar.* 1498.

⁸¹ *Brev. Linc.* 1493, I:154, *Brev. Scar.* 1498.

⁸² *Brev. Otton.* 1510, fol. 271r, *Brev. Lund.* 1517, fol. 70r.

Knut Lavard och *Breviarium Ottoniense* inkluderar dessutom de engelska helgonen Alban, Edmund och Oswald.⁸³

Därnäst följer gruppen av påvar, kyrkolärare, präster och leviter.⁸⁴ Värt att notera är att Willehad av Bremen är inkluderad. Han förekommer i litanian från *Breviarium Ottoniense* men saknas i de andra nordiska breviarierna.⁸⁵ Holmbymanualet saknar dock exempelvis Botulf, Benedikt och Egidius, vilka nämns i övriga breviarier.⁸⁶

Avslutningsvis följer gruppen av jungfrur, kyska kvinnor, änkor och gifta kvinnor.⁸⁷ Några namn är särskilt intressanta att notera i Holmbymanuels litanian nämligen Marta och Otilia, som jag inte återfunnit i något annat av de nordiska breviarierna. Maria av Egypten, Petronella, Dorothea, Valborg, Gertrud, Barbara, Clara, Katarina, Appolonia, Brigida, Birgitta, Helena av Skövde och Ursula med följeslagare finns även i *Breviarium Scarense* och *Lincopense* men saknas i *Breviarium Ottoniense* och *Lundense*.⁸⁸ Valborg, Gertrud och Ursula har sitt ursprung i Tyskland medan den heliga Birgitta och Helena av Skövde ger uttryck för influenser från svenska område.⁸⁹

Slutsatsen är att både det danska, främst Lund, och det svenska inflytetet på litanian är tydligt. Dock synes litanian från Odense inte ha inverkat i särskilt stor utsträckning på litanian i Holmbymanualet. Vad som också är intressant är förekomsten av många helgon som skall ge god hälsa, skörd eller regn, vilket visar på funktionen av den stora välsignelsen av vatten och salt. Några exempel kan nämnas. Först två kvinnliga helgon med anknytning till lämpligt väder, Brigida och Barbara. Den heliga Brigida av Irland (d.525) var en undergörerska, som ofta åkallades för att få god skörd och regn.⁹⁰ I böner mot åsknedslag åkallas Barbara, som är skyddspatron mot denna typ av fara.⁹¹ Dessutom kan några helgon nämnas med särskilda skyddsområden. I litanian finner vi exempelvis Cosmas och Damianus som var läkare, Agata som åkallas vid bröstsmärta och Apollonia vid tandvärk.⁹² Ännu 1552 är det alltså ingen tvekan om att helgonkulten lever sig kvar i denna del av Danmark.

Vidmakthållandet av den katolska läran blir även tydligt i en annan del av litanian. Prästen uttrycker där en önskan om att Gud må beskydda den heliga, katolska

⁸³ *Brev. Otton.* 1510, fol. 271r, *Brev. Lund.* 1517, fol. 70v.

⁸⁴ Manualet från Holmby 227r:239–250.

⁸⁵ *Brev. Otton.* 1510, fol. 271r.

⁸⁶ *Brev. Otton.* 1510, fol. 271r, *Brev. Lund.* 1517, fol. 70v, *Brev. Linc.* 1493, I:154, *Brev. Scar.* 1498.

⁸⁷ Manualet från Holmby 227v:252–280.

⁸⁸ *Brev. Otton.* 1510, fol. 271v, *Brev. Lund.* 1517, fol. 70v, *Brev. Linc.* 1493, I:155, *Brev. Scar.* 1498.

⁸⁹ Johansson 1955, 55 och Jørgensen 1909, 42.

⁹⁰ Franz 1909, II:59. Jfr. ODS, 71 f.

⁹¹ Franz 1909, II:62.

⁹² Jørgensen 1909, 133 f.

Kyrkan från trons fiender, att han må bevara henne från heresier och schismer, att den heliga Kyrkans ovänner skall förödmjukas och att alla kyrkliga ämbetsgraderna må bevaras.⁹³ Johansson är i sin artikel övertygad om att det är lutherdomen och den lutherska läran som avses med heresier och schismer.⁹⁴ Jag instämmer helt med Johansson i denna uppfattning.

Härpå inleds själva vatten- och saltvälsignelsen. Holmbymanualet inleds med en bön *Domine, sancte Pater omnipotens, nos indignos famulos* följt av två läsningar från Andra Kungaboken och Johannesevangeliet. Därpå följer omfattande exorcismar, benediktioner och böner över vatten och salt innan saltet slutligen blandas med vattnet.⁹⁵ Efter detta följer Johannesprologen, två böner, *Sursum corda* med den efterföljande prefationen, *Sanctus*, *Agnus Dei* och slutböner.⁹⁶ Prefationen vid den stora välsignelsen över vatten och salt finns belagd redan på 700-talet enligt Franz.⁹⁷ Det förekommer även vid välsignelsen av aska på Askonsdagen och välsignelsen av palmlad på Palmsöndagen.⁹⁸

På ett fätal ställe skiljer sig Holmbymanualet från manualet från Notmark. Notmarksmanualet saknar partierna *Benedic, Domine, has aquas adversus humani generis inimicum; Deus, invicte virtutis eternalisque imperii rex* och *Domine, sancte Pater, omnipotens eterne Deus, exaudi preces nostras.*⁹⁹ *Benedic, Domine, has aquas adversus humani generis inimicum* och *Deus, invicte virtutis eternalisque imperii rex* återfinns i modifierad form i Fr. 1702 från slutet av 1100- eller början av 1200-talet med okänd proveniens.¹⁰⁰ Formuläret har rubriken *Benedictio salis et aque ad dandum <in>firmum qui a demonio vexatur. Finitum est.* Ordningen har dessutom likheter med andra böner från Holmbymanualet men de står i en annan ordning.¹⁰¹ *Domine, sancte Pater, omnipotens eterne Deus, exaudi preces nostras* återfinns i något modifierad form i *Sacramentarium Gelasianum.*¹⁰² Dessutom saknar Notmarksmanualet bönen *Magnitudinem tue potentie interpellamus.*¹⁰³ Denna bön har jag lyckats finna i en av de äldsta ordningarna för vattenvigning från 700-talet med rubriken *Exorcismus salis et aque.*¹⁰⁴ Denna äldre ordning och Holmbymanualet är lika med avseende på innehåll men avviker i ordalydelse. Dessutom

⁹³ Manualet från Holmby 228v–229r:326–335.

⁹⁴ Johansson 1955, 56.

⁹⁵ Manualet från Holmby 230v–236r:413–646.

⁹⁶ Manualet från Holmby 236v–241r:648–814.

⁹⁷ Franz 1909, I:157.

⁹⁸ Ottosen 1970, 109–117 och Björkman 1957, 153 f.

⁹⁹ Manualet från Holmby 235r–236r:596–634.

¹⁰⁰ Dock finns det en sekundärproveniens till Västergötland.

¹⁰¹ Fr. 1702.

¹⁰² *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, 1561.

¹⁰³ Manualet från Holmby 240r–240v:779–800.

¹⁰⁴ CSG 193. Se förkortningslistan, 29.

är bönen i manualet från Holmby placerad som en separat bön, medan den i den äldre ordningen är inkluderad i prefationen. Vidare står tre exorcismerna *Exorciso te, creatura salis, per creatorem celi et terre, Exorciso te, creatura salis, per Deum + viuum, per Deum + verum, per Deum + sanctum, per Deum tocius creature* och *Exorciso te, creatura salis, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti* i en annan ordning i Notmarksmanualet.¹⁰⁵

Därpå följer i Holmbymanualet *Benedictio ville annuatim*. Bakgrunden till denna välsignelse kan beskrivas med hjälp av anvisningarna till *Benedictio ville* i manualet från Notmark. I varje väderstreck reses ett träkors och i botten av det hål i vilket träkorset förs ner har dessförinnan ett mindre kors av bly placerats och vigvatten utgjutits. På korset som vetter mot öster har ett standar fästs. Dessutom reses ett större kors på gårdsplanen. I samband med uppförandet av dessa kors läser prästen evangelierna och responsorier sjungs. Därefter går processionen nio varv runt huset med standar, reliker, rökelse och vigvatten medan man sjunger responsorier om treenigheten, om Herrens moder, om det heliga korset, om apostlarna, martyrerna, bekännarna och jungfrurna innan man återvänder till gårdsplanens större kors.¹⁰⁶

Manualet från Holmby inleder *Benedictio ville annuatim* med antifonen *Fontes aquarum sanctificati sunt*. Därefter följer processionen, som börjar mot öster. I varje väderstreck läses ett evangelium som avslutas med en sjungen psalmvers och en bön; i öster läses Matteus, i söder Lukas, i väster Markus och slutligen Johannes i norr. Därefter återvänder processionen till korset på gårdsplanen. Där bes ytterligare en bön innan välsignelsen utdelas och slutbönerna tar vid. Det hela avslutas med en procession till kyrkan, sjungande responsoriet *Saluator mundi salva nos omnes* och en välsignelse av korset på gårdsplanen.¹⁰⁷ Korsvälsignelserna i Holmbymanualet överensstämmer med formuläret för välsignelse av kors i *Pontificale Lundense*¹⁰⁸. Holmbymanualet har samma bibelläsningar som manualet från Notmark, dock föreligger vissa skillnader under processionen i de olika väderstrecken. Processionen börjar i öster, därefter förflyttar man sig till väster, söder och norr. Dessutom står i Notmarksmanualet psalmverserna efter varje bibelläsning i en annan ordning och responsorierna som sjungs i samband med förflyttningen i de olika väderstrecken är utskrivna i Notmarksmanualet men saknas i manualet från Holmby.¹⁰⁹ Vidare saknar Notmarksmanualet processionen till kyrkan med responsoriet *Saluator mundi*, och den

¹⁰⁵ Manualet från Holmby 231v–232r:459 – 489. Jfr. Manualet från Notmark, 37 f.

¹⁰⁶ Manualet från Notmark, 45-54. Jfr. Piltz 2014, 32 f.

¹⁰⁷ Manualet från Holmby 241r–244r:816–1002.

¹⁰⁸ *Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden*.

¹⁰⁹ Manualet från Notmark, 55 ff.

avslutande välsignelsen av korset är placerad i inledningen av *Benedictio ville*.¹¹⁰ Ordningen för evangelieläsningen i de olika väderstrecken återfinns även i ett österrikiskt ritual från 1477 med rubriken *Benedictio contra fulgura et tonitrua*. Denna handskrift har i övrigt inga likheter med Holmbymanualet.¹¹¹ Intressant är dock att notera det tyskspråkiga områdets proveniens för handskriften.

Slutligen, de stora likheter som finns mellan Manualet från Notmark och Holmbymanualet menar jag tyder på att Sören Pedersen och Manualet från Notmark haft en gemensam källa. Detta baserar jag på överensstämmelsen i merparten av välsignalser och böner. Dessutom kan det noteras att några felskrivningar i Notmarksmanualet har rättats av en samtida eller senare hand enligt Ottosens utgåva. Dessa rättelser, skrivna i marginalen, återfinns i den löpande texten i manualet från Holmby. I inte mindre än tolv fall har jag lyckats identifiera att Notmarksmanualets marginalanteckningar införts i den löpande texten i manualet från Holmby. Exempelvis kan nämnas att Notmarksmanualet skriver *hereditacionibus* som senare rättats av en annan hand till *habitacionibus*,¹¹² *syrii* har ändrats av en samtida hand till *syrum*,¹¹³ *adiuro* utelämnas i Notmarksmanualet men en senare hand har lagt till ordet i marginalen.¹¹⁴ Detta menar jag ökar sannolikheten för en gemensam tradition mellan Notmarksmanualet och manualet från Holmby. Vad gäller litanian i Holmbymanualet har den en tydligare koppling till Lund, Linköping och Skara än Odense. Slutligen är det möjligt att korrigera vad jag menar vara en felaktig slutsats hos Johansson då han skriver att kombinationen av lektier och procession är Sören Pedersens eget initiativ.¹¹⁵ Notmarksmanualet dateras enligt Ottesen till omkring 1400-talet och redan här finns denna kombination av lektier och procession belagd.

¹¹⁰ Manualet från Notmark, 45 ff.

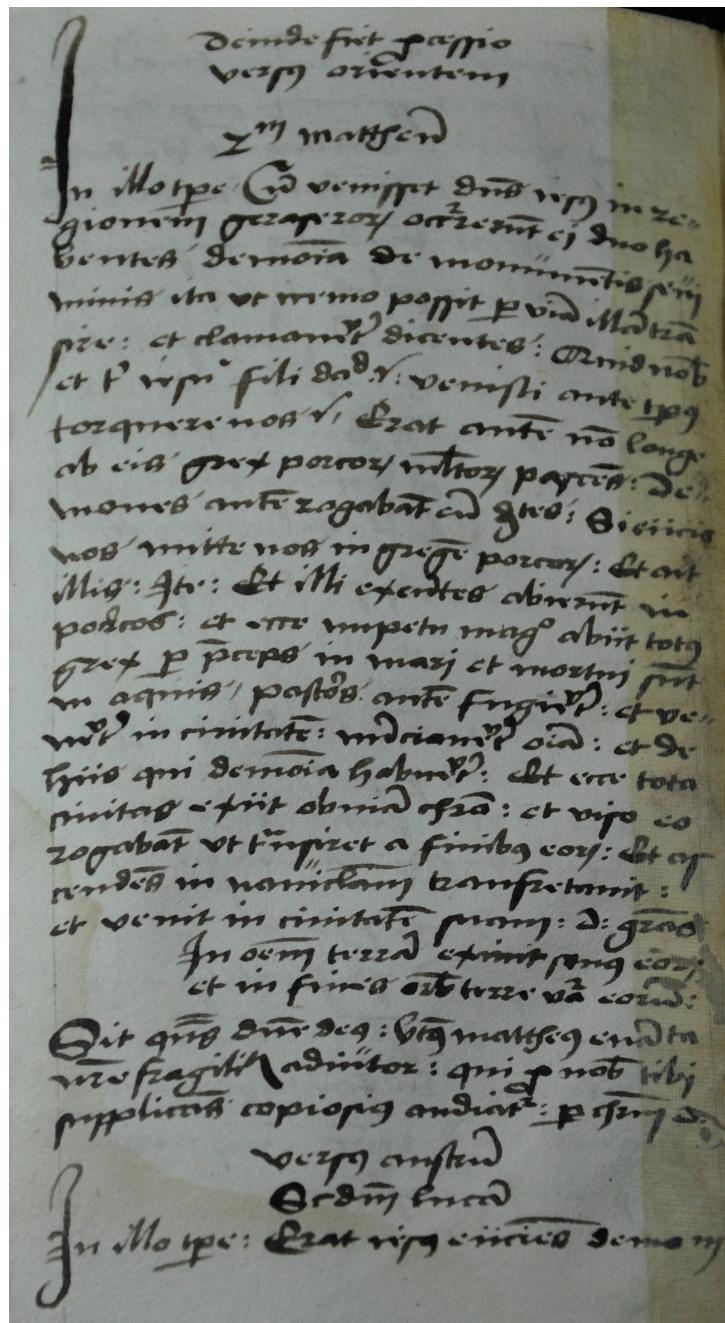
¹¹¹ CWilh 53.

¹¹² Ottosen 1970, 54, not. 6.

¹¹³ Ottosen 1970, 40, not. 2.

¹¹⁴ Ottosen 1970, 40, not 1.

¹¹⁵ Jfr. Johansson 1955, 54 f.

Inledningen av den årliga välsignelsen av en gård

(241v, Lunds universitetsbibliotek).

4. Editionsprinciper

Editionsprinciper delar upp forskare i åtminstone två läger; de som vill vara så rättvisa mot handskriften som möjligt genom att göra minimala ingrepp och de som månar om läsvänligheten vilket innebär fler ingrepp i texten. Jag har i uppsatsen valt att gör en textkritisk utgåva där läsvänligheten prioriteras.

Vidare något om de specialtecken som används i editionen. Jag använder mig av <> för att markera tillägg. Ursprungliga rubriker i handskriften markeras endast genom att placeras på en egen rad men skrivs i övrigt med samma typsnitt, medan de av mig tillagda rubrikerna markeras med fetstil. I handskriften är markerat kors, där celebranten uppmanas att välsigna eller korsteckna, vilka är markerade med + i editionen.

4.1 Förkortningar

De latinska förkortningarna i handskriften skrivs ut men markeras inte i den löpande texten i utgåvan. Jag använder mig av Cappellis *Lexicon Abbreviaturarum*¹¹⁶ för att lösa upp etablerade förkortningar. Vanligt förekommande förkortningar är sammandragningar såsom ops = omnipotens, pr = Pater, dne = Domine. Vidare används förkortningstecken både i inledningen och avslutningen av ord. Exempelvis används tecknet 9 i inledningen av ord för att uttrycka con-, com- och i slutet av ord för att markera -us. Nasalstreck är vanligt förekommande både i mitten och slutet av ord såsom noīe = nomine, dixerūt = dixerunt och tuū = tuum. Även avkortningar av ord förekommer såsom ē = est.

4.2 Interpunktionsprinciper

Interpunktionsprincipen i utgåvan är moderniserad för att markera syntaktiska strukturer. I medeltida liturgiska manuskript är interpunktionsprincipen vanligen ett hjälpmittel för högläsning, speciellt för mindre kunniga präster i latin, och markerar vanligen paus för att andas. Dock är interpunktionsprincipen inte konsekvent vilket kan illustreras med detta citat av M. B. Parkes:

Medieval scribes and correctors punctuate when confusion is likely to arise (if their Latin is sufficient to recognize the fact) and do not always punctuate where confusion is not likely to arise, even when they are concerned with the *sententia litterae* Elements which may have a similar syntactic function or convey similar meaning, and which are punctuated in one context, need not be punctuated in

¹¹⁶ Cappelli 1928.

another when the context ensures that confusion is not likely to arise.¹¹⁷

För intresse kan nämnas att Severinus använder olika typer av interpunktion. Tecknet (//) används inuti ord för att markera brutna ord vid radbyte. Kommatecken (,) används dels inne i texten på liknande sätt som ett modernt kommatecken, dels används det för punkt i slutet av en mening. I slutet av handskriften i formuläret för den årliga välsignelsen av en bondgård, 241v–244r, används även (:) både i betydelsen av komma och punkt.

4.3 Ortografi

Vidare väljer jag att bevara handskriftens ortografi. Orsaken till det valet är att det inte finns någon enhetlig norm för medeltida ortografi som det finns för den antika. Däremot väljer jag att kommentera ord i *apparatus criticus* som kan vara svåra att förstå eller identifiera på grund av den medeltida ortografin. Nedan räknar jag upp några av de återkommande skillnaderna i den medeltida stavningen gentemot den klassiska:

1. Diftongerna *ae* och *oe* skrivs enbart med *e* eller någon gång med *e caudata*.
2. I inledningen av en mening används *v* för *u*, medan *u* används genomgående för *v* inne i ord.
3. *Ti* plus vokal och *ci* plus vokal används omväxlande:
 Cognitiones > cogitaciones 223v, 69
 Habitatio > habitacio 230v, 423
4. Enskilda konsonanter dubbleras stundtals och vice versa, vilket visar sig i följande exempel:
 Apostoli > apostoli 226v, 199¹¹⁸
5. *E* och *i* respektive *u* och *i* blandas ofta samman:
 Intercidentis > intercedentis 223r, 49¹¹⁹
 Eripuit > erupuit 224r, 88¹²⁰
6. Bokstaven *y* uttalas som *i* och ersätts ofta av *i*:
 Egyptiaca > Egiptiaca 227v, 255¹²¹
7. Stavning *qu* för *c* förekommer:

¹¹⁷ Parkes 1978, 138f.

¹¹⁸ Jfr. Svennung, 12 och Hammarström 1925, 32.

¹¹⁹ Jfr. Svennung, 6 och Hammarström 1925, 23.

¹²⁰ Jfr. Berggren 2009, LVI.

¹²¹ Svennung, 6 och Hammarström 1925, 22.

Locutus > loquutus	242r, 855 ¹²²
8. Bokstaven <i>h</i> försvinner och läggs till både i inledningen och i mitten av ord:	
Coequales > choequales	225r, 131 ¹²³
9. Bokstaven <i>s</i> faller ofta bort efter <i>x</i> och även om det förekommer sällan förekommer även överflödiga <i>s</i> eller <i>c</i> efter <i>x</i> . Likaså finner man <i>x</i> skrivet för <i>cc</i> framför <i>i</i> , <i>e</i> eller <i>y</i> :	
Exsurge > exurge	222v, 24 ¹²⁴
Exercitus > excercitus	233v, 534 ¹²⁵
Suxisti > succisti	242r, 879 ¹²⁶

Undantaget från regeln att bevara handskriftens ortografi har skett vad gäller införandet av versaler. Sören Pedersen använder stundtals versal vid ny mening men aldrig vid egennamn eller *nomina sacra*. I editionen har jag infört stora bokstäver vid en ny mening, vid namn på städer samt vid egennamn. Dessutom används stora bokstäver vid *nomina sacra* såsom *Deus*, *Iesus* och *Dominus* etc.

4.4 Apparatus criticus

I *apparatus criticus* noterar jag de ingrepp i texten som jag har gjort och använder de etablerade förkortningarna på latin, som finns för utgivning av latinska texter.

Jag rättar rena felskrivningar i texten men återger alltid handskriftens läsning i *apparatus criticus*. Dessutom, eftersom den medeltida ortografin bevaras i texten, skrivs den klassiska stavningen ut i apparaten för att underlätta för användaren.¹²⁷ I apparaten anges även när texten suppleras. Holmbymanualet är bastexten för utgåvan, men i *apparatus criticus* redovisar jag också avvikande textvarianter eftersom det är av intresse för textetableringen och proveniensen. Notmarksmanualet används som textvariant för merparten av texten.¹²⁸ Eftersom Notmarksmanualet inte har någon utskriven litania, används textvarianten från Sven Lagerbrings utgåva för att notera avvikeler eller supplerar litanian i Holmbymanualet. I den avslutande välsignelsen av kors används utöver Notmarksmanualets textvariant även *Pontificale Lundense*. Utgåvan innehåller långa avsnitt från psalmer och evangelieberättelser.

¹²² Jfr. Berggren 2009, LV.

¹²³ Jfr. Hammarström 1925, 24 där han skriver att *h* var stumt i Sveriges medeltidslatin med undantag av inhemska egennamn.

¹²⁴ Jfr. Hammarström 1925, 31.

¹²⁵ Hammarström 1925, 31.

¹²⁶ Hammaström 1925, 30 f.

¹²⁷ Det gäller de fall som är angivna ovan under rubriken 4.3.

¹²⁸ I den inledande delen av *Maiores et benedictiones salis et aque* står i Ottosens utgåva av Notmarksmanualet endast de inledande orden till psaltarsalmerna och den athanasianska trosbekännelsen (Notmarksmanualet, 35). På dessa ställen används istället textvarianter från *Vulgata* och den latinska texten för den athanasianska trosbekännelsen för att markera avvikeler och för suppling av Holmbymanualet.

När manualet från Holmby avviker från texten såsom den står i Stuttgart-utgåvan av Vulgata markeras detta i *apparatus criticus* men handskriftens ordval prioriteras alltid såvida det inte är felskrivningar.

4.5 Apparatus fontium

Jag har så långt det varit möjligt inom ramen för en kandidatuppsats försökt identifiera källorna till manualet från Holmby. Jag har lyckats identifiera vissa böner i de äldre sakramenterierna såsom *Sacramentarium Gelasianum* och *Sacramentarium Gregorianum*.¹²⁹ Då bönerna inte kunnat återfinnas i manualet från Notmark anger jag andra källor jag lyckats spåra: ett fragment från riksarkivet, Fr. 1702 och två formulär för de stora vattenvigningarna utgivna av Franz.¹³⁰ Jag väljer att endast notera dessa i *apparatus fontium* och inte i *apparatus criticus* eftersom de inte på ett omedelbart sätt påverkar frågan om Holmbymanualets proveniens. De äldre sakramenterierna och formulären skiljer sig från Holmbymanualet i enskilda ordval och kortare tillägg. Dessa skillnader noteras ej eftersom syftet med *apparatus fontium* är att visa på ett beroendeförhållande till den äldre traditionen.

4.6 Apparatus biblicus

Citat från Bibeln markeras med kursiv stil, under förutsättning att det är kortare citat. Dock har jag valt att inte kursivera de längre inledande citaten från Psaltaren och de avslutande evangelieläsningarna, som läses i de olika väderstrecken. Denna avgränsning gör jag av estetiska skäl. För att markera tal inom citatet självt används citationstecken. Alluderingar på bibelverser markeras genom *cfr.* i apparaten.

Vid jämförelser mellan Holmbymanualet och bibeltexten används Stuttgart-utgåvan av Vulgata¹³¹. Den medeltida numreringen i Vulgata används vid hänvisningarna till psaltarpsalmerna i *apparatus biblicus*. 5. Edition

¹²⁹ För referenser se förkortningslistan på sida 29.

¹³⁰ För referenser se förkortningslistan på sida 29.

¹³¹ *Biblia sacra: iuxta Vulgatam versionem*.

4.7 Förkortningar utgåva

- Anti. Eccl. Rit.* = *De antiquis ecclesiae ritibus libri. 2*, specifikt *Ad succurrendum ei qui a daemonio vexatur*, från omkring 600-talet. Ed.: Edmond Martene (Antwerpen 1736), s. 979–980.
- CAO* = *Corpus antiphonalium officii*. Ed.: René-Jean Hesber, & René Prévost (Rom 1963–1979).
- Clm 17027* = *Incipit benedictio salis et aque ad omnia ualde necessaria et maxime pro peste animalium*, från stiftet Schäftlarn omkring 900-talet. Ed.: Adolph Franz (Freiburg im Breisgau 1909), s. I:163–172.
- CSG 193.* = *Exorcismus salis et aque*. Ett av de äldsta formulären för vattenvigning från 700-talet. Ed.: Adolph Franz (Freiburg im Breisgau 1909), s. I:155–158
- Fr. 1702* = *Benedictio salis et aque ad dandum firmum qui a demonio vexatur finitum*, fragment från ett missale med okänd proveniens omkring 1200-talet. Hämtat från Riksarkivet, Stockholm:
https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=regna&page=18189&postid=Mpo_1702&ct=50&inc=1&exp=y&vol=n (2016-10-25).
- Fr. Sacr. Gel.* = *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischer Überlieferung (Codex Sangall. No. 348)*. Ed.: K. Mohlberg (Münster Westfalen 1971).
- Man. Not.* = Manualet från Notmark, troligen från Odense omkring 1400-talet. Ed: Knut Ottosen (København 1970), s. 35–59.
- Pont. Lund* = *Pontificale Lundense*, från 1100-talet, specifikt *Ad crucem benedicendam*. Ed: Bengt Strömborg (Lund 1955), s. 177–179.
- Sacr. Gel.* = *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*. Ed.: L. C. Mohlberg (Rom 1960).
- Sacr. Greg.* = *Sacramentorium Gregorianum I. Le sacramentaire grégorien: ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits. T. 1–3*. Ed.: Jean Deshusses (Fribourg 1971–1982).
- Sev.* = Manualet från Holmby från 1552, 222r – 244v, Lunds universitetsbibliotek.
- SL* = litanian från Holmbymanualet. Ed.: Sven Lagerbring (Lund 1748), s. 267–272.
- Sym. Ath.* = *Symbolum Athanasii*, från 500-talet.

5. Edition

Maiores benedictiones salis et aque

5 Oremus

Omnipotens et misericors Deus, qui sacerdotum ministerio ad seruiendum tibi et supplicandum vti digneris, quesumus immensam clementiam tuam, vt quicquid modo visitamus 10 visites, quicquid benedicimus benedicas, sitque ad nostre humilitatis introitum sanctorum tuorum meritis fuga demonum, angeli pacis ingressus. Per Christum Dominum nostrum.

15 Ter: Deus, in adiutorium meum intende. Gloria Patri.

Domine, quid multiplicati sunt, qui tribulant me? Multi insurgunt aduersum me, multi dicunt anime mee: "Non est salus ipsi in Deo eius". Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea et exaltans caput meum. Voce mea ad 20 Dominum clamaui et exaudiuit me de monte sancto suo. Ego dormiui et soporatus sum, et exurexi, quia Dominus suscepit me. Non timebo milia populi circumdantis me. Exurge, Domine, saluum me fac, Deus meus; quoniam tu 25 percussisti omnes aduersantes michi sine causa, dentes peccatorum contriuisti. Domini est salus, et super populum tuum benedictio tua. Gloria.

222v

Dominus regit me, et nichil michi deerit: in loco pascue ibi 30 me collocauit, super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitie propter nomen suum. Nam et si ambulauero in medio umbre mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt. Parasti 35 in conspectu meo mensam aduersus eos, qui tribulant me; inpinguasti in oleo caput meum et calix meus inebrians quam preclarus est. Et misericordia tua subsequetur me

15 Deus...intende] Ps. 69 17/27 Domine...tua] Ps. 3 29/39 Dominus...
dierum] Ps. 22

7/12 Omnipotens...ingressus] *Sacr. Greg. 1473*

3 benedictiones] es *obscure scr.* 7 et misericors] sempiterne *Man. Not.*
8 et supplicandum] *om. Man. Not.* 9 modo] *om. Man. Not.* | visitamus]
visitauis *Man. Not.* 10 quicquid] ut quidquid *Man. Not.* | sitque] sit
Man. Not. 12/13 Per...nostrum] *om. Man. Not.* 20 mea²] me *Sev*
21 monte] *Vulg.*; *om. Sev.* 22 exurexi] *i.e. exsurrexi* 23 populi] *Vulg.*;
om. Sev. 24 Exurge] *i.e. exsurge* 26 peccatorum] tor *obscure scr.*
33 es] e *obscure scr.* 36 oleo] oleo meo *Sev.*

omnibus diebus vite mee, et vt inhabitem in domo Domini
in longitudine dierum. Gloria patri.

40

223r Afferte Domino, filii Dei, afferte Domino filios arietum,
afferte Domino gloriam et honorem, afferte gloriam
nomini eius, adorate Dominum in atrio sancto eius. Vox
Dominum super aquas; Deus maiestatis intonuit, Dominus
super aquas multas. Vox Domini in virtute, vox Domini in
magnificentia. Vox Domini confringentis cedros, et
confringet Dominus cedros Libani. Et comminuet eas,
tanquam vitulum Libani, et dilectus quemadmodum filius
vnicornium. Vox Domini intercedentis flamمام ignis,
vox Domini concutientis desertum Cades. Vox Domini
preparantis ceruos, et reuelabit condensa, et in templo eius
omnes dicent gloriam. Dominus diluum inhabitare facit
et sedebit Dominus rex in eternum. Dominus virtutem
populo suo dabit, Dominus benedicet populo suo in
pacem. Gloria patri.

45

50

55

Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam
tuam, et secundum multitudinem miserationum tuarum
dele iniquitatem meam. Amplius laua me ab iniquitate
mea et a peccato meo munda me. Quoniam iniquitatem
ego cognosco etc. Gloria patri.

60

223v Miserere mei, Deus, quoniam conculcauit me homo, tota
die inpugnans tribulauit me. Concultaerunt me inimici
mei tota die, quoniam multi bellantes aduersum me. Ab
altitudine diei timebo, ego vero in te sperabo. In Deo
laudabo sermones meos, in Deo sperauit, non timebo: quid
facit mihi caro? Tota die verba mea execrabantur,
aduersum me omnes cogitationes eorum in malum.
Inhabitabunt et abscondent, ipsi calcaneum meum
obseruant. Sicut sustinuerunt animam meam, pro nichilo
saluos facies illos, in ira populos confringes. Deus, vitam
anunciaui tibi, posuisti lacrimas in conspectu tuo, sicut et
in promissionem tua. Tunc conuertentur inimici mei
retrorsum, in quacumque die inuocauero te: ecce cognoui,

65

70

75

41/55 Afferte...pacem] Ps. 28 **57/61** Miserere...cognosco] Ps. 50
63/81 Miserere...viuentium] Ps. 55

39 longitudine] longitudinem *Vulg.* | Gloria patri] *sub. lin.* **41** arietum]
hominum *Vulg.* **47** eas] *Vulg.*; eos *Sev.* **48** tanquam] *i.e.* tamquam
filius] *Vulg.*; filios *Sev.* **49** intercedentis] *i.e.* intercedentis
50 concutientis...Cades] concutientis et commovebit Dominus desertum
Cades *Vulg.* **51** reuelabit] *t obscure scr.* **53** in eternum] *Vulg.*;
in eternum *Sev.* **54** Dominus] *D obscure scr.* **55** pacem] pace *Vulg.*
58 tuarum] tua *obscure scr.* **65** bellantes] es *obscure scr.* **69** omnes
cogitationes] omnia consilia *Vulg.* | cogitationes] *i.e.* cogitationes
70 calcaneum] calcaneum *Sev.*

quoniam Deus meus es. In Deo laudabo verbum, in
 Domino, laudabo sermonem, in Deo sperauit, non timebo:
 quid faciat mihi homo? In me sunt, Deus, vota tua, que
 80 reddam laudationes tibi, quoniam eruisti animam meam
 de morte et pedes meos de lapsu, vt placeam coram Deo in
 lumine viuentium. Gloria patri.

Miserere mei, Deus, miserere mei, quoniam in te confidit
 anima mea, et in umbra alarum tuarum sperabo, donec
 85 transeat iniquitas. Clamabo ad Deum Altissimum, Deum,
 qui benefecit mihi. Misit de celo et liberauit me, dedit in
 opprobrium conculcantes me. Misit Deus misericordiam
 suam et veritatem suam. Erupuit animam meam de medio
 90 catulorum leonum, dormiui conturbatus. Filii hominum
 dentes eorum arma et sagitte et lingua eorum gladius
 acutus. Exaltare super celos, Deus, et in omni gloria tua.
 Laqueum parauerunt pedibus meis, et incuruauerunt
 animam meam, foderunt ante faciem meam foueam, et
 95 inciderunt in eam. Paratum cor meum, Deus, paratum cor
 meum, cantabo et psalmum dicam. Exurge, gloria mea,
 exurge, psalterium et cytara, exurgam diluculo. Confitebor
 tibi in populis, Domine, et psalmum dicam tibi in gentibus,
 quoniam magnificata est vsque ad celos misericordia tua,
 100 et vsque ad nubes ueritas tua. Exaltare super celos, Deus,
 et super omnem terram gloriam tuam. Gloria.

Quicunque vult saluus esse, ante omnia opus est, vt teneat
 catholicam fidem, quam nisi quisque integrum
 inuolatamque seruauerit, absque dubio in eternum peribit.
 105 Fides autem catholica hec est, vt vnum Deum in Trinitate
 et Trinitatem in vnitate veneremur, neque confundentes
 personas, neque substantiam separantes. Alia est enim
 persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti: Sed Patris et
 Filii et Spiritus Sancti vna est diuinitas, equalis gloria,
 110 coetera maiestas. Qualis Pater, talis Filius, talis Spiritus
 Sanctus: Immensus Pater, immensus Filius, immensus
 Spiritus Sanctus. Eternus Pater, eternus Filius, eternus
 Spiritus Sanctus, et tamen non tres eterni, sed unus
 eternus: Sicut non tres increati, nec tres imensi, sed unus
 115 increatus et unus immensus. Similiter omnipotens Pater,

83/100 Miserere...tuam] Ps. 56

102/157 Quicunque...poterit] *Symb. Atha.*

79 eruisti] *i.e.* eripuisti **81** Gloria patri] *sub. lin.* **88** Erupuit] *i.e.*
 eripuit **91** omni...tua] omnem terram gloria tua *Vulg.* **95** Exurge] *i.e.*
 exurge **102** omnia] *Symb. Ath.; om. Sev.* **104** dubio] *Symb. Ath.; om. Sev.*
108 alia²] *Symb. Ath.; alii Sev.* **111** Sanctus Immensus] sanctus:
 increatus pater, increatus filius, increatus spiritus sanctus. Immensus
Symb. Ath. **114** imensi] *i.e.* immensi

	omnipotens Filius, omnipotens Spiritus Sanctus, et tamen non tres omnipotentes, sed vnuſ omnipotens. Ita Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus, et tamen non tres Dei, sed vnuſ est Deus. Ita Dominus Pater, Dominus Filius, Dominus Spiritus Sanctus, et tamen non tres Domini, sed vnuſ est Dominus. Quia sicut sigillatim vnamquamque personam Deum ac Dominum confiteri Christiana veritate compellimur, ita tres Deos aut Dominos dicere catholica religione prohibemur. Pater a nullo est factus, nec creatus, nec genitus. Filius a Patre solo est, non factus nec creatus, sed genitus. Spiritus Sanctus a Patre et Filio, non factus nec creatus nec genitus, sed procedens. Vnus ergo Pater, non tres Patres, vnuſ Filius, non tres Filii, vnuſ Spiritus Sanctus, non tres Spiritus Sancti. Et in hac Trinitate nichil prius et posterius, nichil maius aut minus, sed tote tres persone coeterne sibi sunt et choequales, ita vt per omnia, sicut iam supra dictum est, et vnitas in Trinitate et Trinitas in vnitate veneranda sit. Qui vult ergo saluus esse, ita de Trinitate sentiat. Sed necessarium est ad salutem eternam, vt incarnationem quoque Domini nostri Iesu Christi fideliter credat. Est ergo fides recta, vt credamus et confiteamur, quia Dominus noster Iesus Christus Dei Filius, et Deus pariter et homo est: Deus est ex substantia Patris ante secula genitus, homo est ex substantia matris in seculo natus. Perfectus Deus, perfectus homo, ex anima rationabili et humana carne subsistens. Equalis Patri secundum diuinitatem, minor Patre secundum humanitatem. Qui licet Deus sit et homo, non duo tamen, sed vnuſ est Christus. Vnus autem non conuersione diuinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in Deum. Vnus omnino non confusione substantie, sed vnitate persone. Nam sicut anima rationabilis et caro vnuſ est homo, ita Deus et homo vnuſ est Christus. Qui passus est pro salute nostra, descendit ad inferos, tercia die resurrexit a mortuis, ascendit ad celos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, inde venturus est iudicare vivos et mortuos ad cuius aduentum omnes homines resurgere habent cum corporibus suis et reddituri sunt de factis propriis rationem: Et, qui bona egerunt, ibunt in vitam eternam, qui vero mala, in ignem eternum.	120 125 130 135 140 145 150 155
225v		

119 est] *om. Symb. Ath.* 122 personam Deum] personam et deum *Symb. Ath.* | ac] et *Symb. Ath.* 126 nec] *littera post* nec *deleta*
 131 choequales] *i.e.* coequales 132 et] *Symb. Ath.*; vt *Sev.* 134 sentiat] *Symb. Ath.*; senseat *Sev.* 138 pariter] *Symb. Ath.*; *om. Sev.* 139 secula] la obscure scr. | genitus homo] genitus et homo *Symb. Ath.*
 145 carnem] carne *Symb. Ath.* | assumptione] *Symb. Ath.*; assumptionem *Sev.* 146 Deum] Deo *Symb. Ath.* | confusione] *Symb. Ath.*; confutione *Sev.* 149 descendit] *i. e.* descendit 150 tercia die] *om. Symb. Ath.*
 151 sedet] sedit *Symb. Ath.* 155 vero] *om. Symb. Ath.*

Hec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter
firmiterque crediderit, saluus esse non poterit. Gloria Patri.

Sequitur letania secundum ordinem

160	Kyrie, eleyson. Christe, eleyson. Kyrie, eleyson. Christe audi nos. Saluator mundi, adiuua nos.	
165	Pater de celis, Deus. Fili redemptor mundi, Deus. Spiritus Sancte, Deus.	
170	Sancta Trinitas vnum Deus Sancta Maria Sancta Dei genitrix Sancta Virgo Virginum Sancte Michael Sancte Gabriel Sancte Raphael	226r
175	Omnes sancti angeli et archangeli Omnes sancti beatorum spirituum ordines	
180	Sancte Ioannes Baptista Sancti Tres reges Sancte Ioachim Sancte Ioseph Omnes sancti patriarche et prophete	
185	Sancte Petre Sancte Paule Sancte Andrea Sancte Iacobe Sancte Ioannes Sancte Thoma	
190	Sancte Iacobe minor Sancte Pilippe Sancte Bartholomee Sancte Mathee Sancte Simon	
195	Sancte Thadée Sancte Mathia Sancte Barnaba Sancte Tite Sancte Thimothee	226v
200	Omnes sancti apostoli et euangeliste Omnes sancti discipuli Domini Omnes sancti innocentes	

165 celis] celo SL 170 genitrix] i.e. genetrix 200 apostoli] i.e. apostoli
202 innocentes] martyres SL

	Sancte Stephane	
	Sancte Laurenti	205
	Sancte Vincenti	
	Sancte Line	
	Sancte Clete	
	Sancte Clemens	
	Sancte Sixte	210
	Sancte Corneli	
	Sancte Crispine	
	Sancte Cypriane	
	Sancte Cosma	
	Sancte Damiane	215
	Sancte Fabiane	
	Sancte Sebastiane	
	Sancte Vite	
	Sancte Pantaleon	
	Sancte Luci	220
	Sancte Blasi	
227r	Sancte Crisogone	
	Sancte Erasme	
	Sancte Cristophore	
	Sancte Georgii	225
	Sancte Kanute	
	Sancte Olae	
	Sancte Erice	
	Sancte Eustachii cum sociis <tuis>	
	Sancte Cirice cum sociis tu<is>	230
	Sancte Siluane cum sociis <tuis>	
	Sancte Hermolae cum sociis <tuis>	
	Sancte Dionisii cum sociis <tuis>	
	Sancte Mauriti cum sociis <tuis>	
	Sancte Gereon cum sociis <tuis>	235
	Sancte Hipolite cum sociis <tuis>	
	Omnes sancti martyres	
	Sancte Silvester	
	Sancte Leo	240
	Sancte Gregori	
	Sancte Ieronime	
	Sancte Ambrosi	
	Sancte Augustine	
	Sancte Nicolae	245
	Sancte Martine	
	Sancte Vilhadi	

225 Georgii] *i.e.* Georgi **229** Eustachii] *i.e.* Eustachi **230** Cirice] *i.e.* Cyrice **233** Dionisii] *i.e.* Dionisi **235** Gereon] *SL*; Gereoi *Sev.* **237** martyres] *i.e.* martyres **239** Silvester] *i.e.* Sylvester **242** Ieronime] Ieronine *Sev.*

	Sancte Seuerine	
250	Omnes sancti pontifices et doctores	
	Omnes sancti sacerdotes et leuite	
	Sancta mater Anna	227v
255	Sancta Elisabet	
	Sancta Maria Magdalena	
	Sancta Martha	
	Sancta Maria Egiptiaca	
	Sancta Felicitas	
	Sancta Perpetua	
	Sancta Agata	
260	Sancta Lucia	
	Sancta Agnes	
	Sancta Cecilia	
	Sancta Petronella	
	Sancta Margareta	
265	Sancta Dorothea	
	Sancta Valburgis	
	Sancta Gertrudis	
	Sancta Barbara	
	Sancta Christina	
270	Sancta Clara	
	Sancta Katherina	
	Sancta Otilia	
	Sancta Appolonia	
	Sancta Brigida	
275	Sancta Birgitta	
	Sancta Elena	
	Sancta Vrsula cum sodalibus	
	Omnes sancte virgines et continentes	
	Omnes sancte vidue et coniugate	
280	Omnes sancti et sancte Dei	
	Horum omnium precibus propitius esto: libera <nos>	228r
	Propitius esto: parce nobis:	
285	Ab omni malo	
	Ab insidiis diaboli	
	Ab imminentibus peccatorum nostrorum periculis	
	Ab hoste malo	
	Ab omni malo	
	Ab infestacionibus demonum	
290	Ab illusione diabolica	
	A cecitate cordis	
	A fulgore et tempestate aeris	
	Ab appetitu inanis glorie	

254 Magdalena] *SL*; Magda *Sev.* 256 Maria Egiptiaca] Meta Aegyptiaca
SL 271 Katherina] Batheua *SL* 285 insidiis] *SL*; insidias *Sev.*
 289 infestacionibus] *i.e.* infestationibus 292 aeris] *om.* *SL*

	Ab immundis cogitationibus	
	A spiritu fornicationis	295
	Ab omnibus iniquis desideriis	
	Ab omni inmundicia mentis et corporis	
	Ab ira, odio et mala uoluntate	
	A peste, fame et clade	
	A gladio et igne	300
	Ab omni heretica prauitate	
	A finali desperatione	
	Ab ira tua et perpetua dapnacione	
	Ab omnibus periculis anime et corporis	
	Ab insidiis omnium inimicorum meorum	305
	A subitanea et eterna morte	
	A morte perpetua	
228v	Per misterium sancte incarnationis tue, libera <nos>	
	Per diuinitatem eternam a Patre, libera <nos>	
	Per humanitatem a matre natuitatem, libera <nos>	310
	Per circumsitionem et baptismum tuum, li<bera nos>	
	Per iejunium et tentaciones tuas, libera <nos>	
	Per crucem et passionem tuam, libera <nos>	
	Per mortem et sepulturam tuam, libera <nos>	
	Per gloriosam resurrectionem et ascensionem, <libera nos>	315
	Per aduentum Spiritus Sancti paracliti, libera <nos>	
	Per merita omnium sanctorum, libera nos	
	Ab omnibus tentacionibus diaboli, libera <nos>	
	In hora mortis nostre parcere nobis, Domine	
	In die iudicii libera nos, Domine	320
	Peccatores te rogamus, audi nos	
	Vt pietatis tue memoria nobis semper subueniat	
	Vt dextera tua nos semper dirigat	325
	Vt ecclesiam sanctam catholicam regere, reformare, pacificare, adunare et contra veritatis inimicos defensare et protegere digneris, te ro<gamus audi nos>.	
	Vt omnes hereses et scismata ab ecclesia tua expellere digneris, te rogamus <audi nos>.	330
	Vt inimicos sancte ecclesie tue humiliare digneris, te rogamus audi nos.	
229r	Vt dominum apostolicum et quemlibet ordinem ecclesiasticum ac gradum in vera religione conseruare digneris, <te rogamus, audi nos>.	
	Vt morbos a nobis afferas, famem mortalitatemque a nobis repellas, te <rogamus audi nos>.	335

294 cogitationibus] *i.e.* cogitationibus 303 dapnacione] *i.e.* dampnatione
 305 meorum] nostrorum *SL* 309 diuinitatem eternam] diuinitatem et naturam *SL* 312 tentaciones] *i.e.* tentations 315 ascensionem] *i.e.* ascensionem 318 tentacionibus] *i.e.* tentionibus 327 defensare] defendere *SL* 336 afferas] *i.e.* auferas 337 repellas] *s obscure scr.*

- Vt repellas a nobis omnes principes tenebrarum et seuitias
 340 omnium inimicorum nostrorum ac ab omnibus hominibus
 magica arte ac demonum nos liberare digneris, te
 roga~~<mus audi nos>~~.
- Vt regem nostrum et principes nostros in vera pace
 custodire digneris, te ~~<rogamus audi nos>~~.
- Vt congregationem nostram et cunctum populum
 345 Christianum precioso sanguine tuo redemptum in omni
 timore tuo et sancta deuotione conseruare digneris, ~~<te~~
 rogamus audi nos>.
- Vt oculos misericordie tue in omnibus necessitatibus super
 nos dirigere digneris, ~~<te rogamus audi nos>~~.
- Vt mentes nostras ad celestia semper erigere digneris, te
 350 ro~~<gamus audi nos>~~.
- Vt gratiam Sancti Spiritus cordibus nostris clementer
 infundere digneris, te ro~~<gamus audi nos>~~.
- Vt cordis compunctionem fontemque lacrimarum
 355 abundant pro peccatis nostris quotidie nobis donare
 digneris, te rogamus ~~<audi nos>~~.
- Vt remissionem omnium peccatorum nostrorum nobis
 donare digneris, te rogamus ~~<audi nos>~~. 229v
- Vt in vnitate ecclesie et in omnibus operibus bonis
 360 perpetuam perseuerantiam nobis donare digneris, te
 ro~~<gamus audi nos>~~.
- Vt dies nostros in tua pace disponas, te rogamus audi nos.
- Vt ex omnibus periculis nos eripere digneris, te rogamus
 audi nos.
- Vt in omnibus tentacionibus nobis succurrere digneris, te
 365 rogamus ~~<audi nos>~~.
- Vt infirmis sanitatem et patientiam donare digneris, te
 ro~~<gamus audi nos>~~.
- Vt miserias pauperum et captiuorum intueri et leuare
 370 digneris, ~~<te rogamus audi nos>~~.
- Vt omnibus benefactoribus nostris sempiterna bona
 retribuere digneris, ~~<te rogamus audi nos>~~.
- Vt fructus terre dare et conseruare digneris, ~~<te rogamus~~
 audi nos>.
- Vt iter famulorum tuorum in salute tua et prosperitate
 375 disponere digneris, ~~<te rogamus audi nos>~~.
- Vt nobis morientibus et in extremis laborantibus gracie tue
 auxilio succurrere digneris, te rogamus ~~<audi nos>~~.
- Vt animas nostras et animas patris, matris, fratrum,
 380 sororum ab eterna dapnatione eripere digneris, ~~<te~~
 rogamus audi nos>.

342 nostros] *SL*; nostras *Sev.* **348** tue] *SL*; tua *Sev.* | necessitatibus]
dub. Sev.; universitatibus *SL* **350** erigere] dirigere *SL* **369** leuare]
leleuare Sev.; liberare *SL* **375** salute tua] *SL*; salutis tue *Sev.* **379** et]
ante et littera deleta **380** dapnatione] *i.e.* dampnatione

230r	Vt ad promissum glorie tue premium nos perducere digneris, <te rogamus audi nos>.	
	Vt animabus omnium spiritualium patrum nostrorum et omnium fidelium propitiare digneris, <te rogamus audi nos>.	385
	Vt nos peccatores exaudire digneris, Fili Dei, te rogamus audi nos.	
	Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.	390
	Parce nobis, Domine.	
	Miserere nobis.	
	Dona nobis pacem.	
	Christe audi nos.	
	Kyrie, eleison.	395
	Christe, eleison.	
	Kyrie, eleison.	
	Pater noster.	400
	Versus	
	Benedicat nos Deus, Deus noster, et benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terre.	
	Nichil proficiat inimicus in nobis et filius iniquitatis non apponet nocere nobis.	405
	Exurge, Domine, adiuua nos, et libera propter nomen sanctum tuum.	
	Adiuua nos, Deus, salutaris noster, et propter gloriam nominis tui, Domine, libera nos.	410
	Oratio	
230v	Domine, sancte Pater omnipotens, nos indignos famulos tuos maiestati tue subiectos per vnigenitum Filium tuum in virtute Spiritus Sancti bene+dic et protege, vt ab omni hoste et aduersitate securi in tua iugiter laude letamur. Per	415

390 Agnus...mundi] Ioh. 1, 29-30 **400** Pater noster] Matth. 6, 9-24; Luc. 11, 1-4 **403/404** Benedicat...terre] Ps. 66, 8 **405/406** Nichil...nobis] cfr. Ps. 88, 23 **407/408** Exurge...tuum] cfr. Ps. 43, 26 **409/410** Adiuua...nos] cfr. Ps. 78, 9

413/416 Domine...letamur] *Sacr. Greg. 1810*

391 Parce nobis] para nobis veniam *SL* **400** Pater noster] *om. SL*
403 Benedic] Vindicet *SL* **406** apponet nocere] nocebbit *Man. Not.*
407 Exurge] *i.e.* exsurgere; Exaudi *SL* **409** salutaris] salvator *SL* | et] E
Sev. **413** omnipotens nos] omnipotens eterne deus nos *Man. Not.*
414 tue] *om. Man. Not.* | vniuersitatem] vnicum *Man. Not.*
415-416 bene+dic...aduersitate] benedic et ab hoste protege ut ab
aduersitate *Man. Not.* **415-416** omni...et] *om. Man. Not.* **416** laude]
laudem *Man. Not.* | letamur] letemur *Man. Not.* **416-419** Per...
seculorum] Per dominum *Man. Not.*

eundem Dominum nostrum, Iesum Christum Filium tuum,
qui tecum viuit et regnat in vnitate Spiritus Sancti
eiusdem, Deus, per omnia secula seculorum.

420

Lectio libri regum

In diebus illis dixerunt viri ciuitatis ad Eliseum: "Ecce
habitacio ciuitatis huius optima est, sicut tu ipse prospicis,
sed aque amarissime sunt et terra sterilis". At ille ait:

425

"Afferte mihi vas nouum et mittite in illud sal". Qui cum
attulissent, egressus est ad fontes aquarum, misit in eis sal
et ait: "Hec dicit Dominus: Sanaui aquas istas". Sanate
sunt ergo omnes vsque ad diem hanc iuxta verbum Elisei,
quod loquutus est.

430

Secundum Ioannem

In illo tempore vidit Ioannes Iesum venientem ad se et ait:
"Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit peccata mundi. Hic est,
de quo dixi: Post me venit, qui ante me factus est, quia

435

prior me erat. Et nesciebam eum, sed vt manifestetur in
Israel, propterea veni ego in aqua baptisans". Et
testimonium perhibuit Ioannes dicens: "Quia vidi Spiritum
descendentem quasi columbam de celo et mansit super

440

eum. Sed, qui misit me baptisare in aqua, ille michi dixit:
'Super quem videris Spiritum descendenter et manentem
super eum, hic est, qui baptisat in Spiritu Sancto'. Et ego
vidi et testimonium perhibui, quia hic est Filius Dei".

231r

Exorcismus salis

445

Exorciso te, creatura salis, in nomine Dei Patris
omnipotentis et in charitate Domini nostri Iesu Christi et
virtute Spiritus Sancti +. Exorciso te per Deum + viuum,
per Deum + verum, per Deum sanctum, per Deum, qui te

422/429 In... est] II Reg. 2, 19-22 **432/442** In... Dei] Ioh. 1, 29-34

445/456 Exorciso... eorum] *Sacr. Gel.* 288; *Sacr. Greg.* 1068

422 In... illis] *om. Man. Not.* | dixerunt viri] dixerunt quoque viri *Man. Not.*

423 habitacio] *i.e.* habitatio | prospicis] perspicis *Vulg.*

424 amarissime] pessimae *Vulg.* | ait] t *obscure scr.* **425** sal] *Man. Not.* et *Vulg.*; *om. Sev.* **426** est] *om. Man. Not.* et *Vulg.* | fontes] fontem *Vulg.* | eis] eos *Man. Not.* et *Vulg.* **427** aquas...Sanate] aquas has et non erit in eis mors, neque sterilitas *Man. Not.*; aquas has et non erit ultra in eis mors, neque sterilitas *Vulg.* | istas] has *Man. Not.* et *Vulg.*

428 omnes] *om. Man. Not.* et *Vulg.* **429** loquutus] *i.e.* locutus

432 In...tempore] altera die *Vulg.* | vidit] videt *Vulg.* | et] *om. Man. Not.*

433 ecce] *om. Vulg.* | peccata] peccatum *Vulg.* | mundi] undi *obscure scr.* **434** venit qui] venit vir qui *Man. Not.* et *Vulg.* | qui] *Man. Not.* et *Vulg.*; *om. Sev.* | quia] *Vulg.*; qui *Sev.* **435** Et nesciebam] et ego nesciebam *Man. Not.* et *Vulg.* | in] *om. Vulg.* **437** Ioannes] *Vulg.*; Ioanns *Sev.* **438** columbam] columba *Man. Not.* **439** eum Sed] eum et ego nesciebam eum sed *Vulg.* | Sed] Et *Man. Not.* **442** Dei] dei viui *Man. Not.* **445** Dei] *om. Man. Not.* **446** charitate nomine *Man. Not.*

	ad tutelam humani generis procreauit et populo venienti ad credulitatem per seruos suos consecrari precepit. Proinde	450
231v	rogamus te, Domine Deus noster, vt hec creatura salis in nomine sancte Trinitatis efficiatur salutare sacramentum ad effugandum inimicum. Quem tu, Domine, sanctificando sacrificies +, benedicendo + benedicas, vt fiat omnibus accipientibus perfecta medicina permanens in visceribus eorum. In nomine Domini nostri Iesu Christi, qui venturus est iudicare <viuos et mortuos>.	455
	Exorciso te, creatura salis, per creatorem celi et terre, et creatorem omnium creaturarum, qui te inter reliquas creatureas suo opere adiungere dignatus est, vt armata per Spiritum Sanctum virtute celestis defensionis persequaris grauissimum inimicum diabolum in tenebras exteriore. Et vbiunque aspersa fueris vel gustata, et ad viscera hominum nec non aliorum animalium absque vlla molestia accesseris, anime sis profutura, perniciem perpetue vlcionis expelles. Per eum, qui venturus est iudicare viuos et mortuos.	460
232r	Exorciso te, creatura salis, per Deum + viuum, per Deum + verum, per Deum + sanctum, per Deum tocius creature, qui diuina voce oris sui loquutus est ad discipulos suos dicens: <i>Vos estis sal terre</i> , sit cor vestrum sale conditum. Ideo efficiare sal exorcisatum, vt omnibus, qui te susceperint, sis anime tutamentum atque huic domui et loco quo aspersum fueris in remissionem peccatorum, ad sanitatem mentis, in confirmationem salutis, ad expellendas et excludendas omnes demonum tentaciones. In nomine Patris.	465
	Exorciso te, creatura salis, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, vt expellas diabolum a terminis iustorum,	470
	<hr/> 473 <i>Vos...terre]</i> Matth. 5, 13 <i>sit...conditum]</i> <i>cfr:</i> Col. 4, 6	475
	459/467 Exorciso...expelles] <i>Anti. Eccl. Ritib.</i> 470/478 Exorciso...tentaciones] <i>Sacr. Gel. 1559; Sacr. Greg. 4112</i>	480
	<hr/> 453 <i>Quem]</i> quam <i>Man. Not.</i> 459 <i>et terre]</i> om. <i>Man. Not.</i> 461 <i>opere]</i> operi <i>Man. Not.</i> 462 <i>virtute]</i> familie <i>Man. Not.</i> 463 <i>Et]</i> vt <i>Man. Not.</i> 464/-465 <i>et...animalium]</i> ad vsum homini <i>Man. Not.</i> 465 <i>molestia]</i> modestia <i>Man. Not.</i> 466 <i>accesseris]</i> accedens <i>Man. Not.</i> <i>sis]</i> om. <i>Man. Not.</i> <i>profutura perniciem]</i> perniciem <i>Man. Not.</i> <i>perpetue]</i> om. <i>Man. Not.</i> 467 <i>expelles]</i> expellas <i>Man. Not.</i> 467/-468 <i>qui...mortuos]</i> om. <i>Man. Not.</i> 472 <i>oris sui]</i> <i>Man. Not.</i> ; ore suo <i>Sev.</i> <i>loquutus]</i> i.e. locutus 474 <i>Ideo]</i> itemque <i>Man. Not.</i> 475/-476 <i>et...in]</i> ut <i>Man. Not.</i> 476 <i>ad]</i> in <i>Man. Not.</i> 478 <i>omnes]</i> omnis <i>Man. Not.</i> <i>tentaciones]</i> i.e. tentaciones 479 <i>In...Patris]</i> In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen <i>Man. Not.</i> 481 <i>Patris]</i> dei patris <i>Man. Not.</i> <i>et Filii]</i> <i>Man. Not.</i> ; om. <i>Sev.</i> 482 <i>expellas]</i> repellas <i>Man. Not.</i>	

485 vt nec sit in corpore nec in medullis, sed tu, Domine Iesu Christe, infunde Spiritum tuum Sanctum in hunc salubrem salem, vt proficiat ad sanitatem et celestem medicinam prestat, vt magnificetur nomen tuum sanctum in gentibus, vt increduli corde conuertantur ad te, Domine, et non habeant alium Deum preter te solum. Qui venturus est iudicare <viuos et mortuos>.

490 Te, Domine, sancte Pater omnipotens, eterne Deus, suppliciter deprecamur, vt benedicere + digneris hanc creaturam salis, quam in vsum humani generis tribuisti, vt, qui ex ea gustauerit, non moriatur in eternum, sed roboretur atque ad eterni gratiam Domini peruenire mereatur. Per. 232v

495 **Oratio**
500 Domine, sancte Pater, omnipotens eterne Deus, Deus celorum, Deus angelorum, Deus archangelorum, Deus prophetarum, Deus apostolorum, Deus martirum, Deus confessorum, Deus virginum, Deus omnium sanctorum, benedicere + et sanctificare + digneris hanc creaturam salis in tuo sancto nomine, quam in vsum humani generis tribuisti. Sicut benedixisti salem, quem dedisti in manu Elisei prophete, qui dixit: *Afferte mihi vas fictile* et attulerunt ei et venit ad exitus aquarum et proiecit ibi sal et dixit: *Hec dicit Dominus: Sanaui aquas istas et non erit in eis neque mors neque sterilitas aque. Et sanate sunt aque vsque in hodiernum diem.* Simili modo quesumus, Domine, vt benedicere + et sanctificare + digneris hunc salem, vt quicumque ex eo gustauerint et aspersi fuerint accipiant integritatem mentis, tutelam salutis ac

233r

506/510 Afferte...diem] *cfr. II Reg. 2, 19-22*

491/496 Te...mereatur] *Sacr. Greg. 4276* **499/518** Domine...liberentur]
Anti. Eccl. Ritib.

483 in²] om. *Man. Not.* **484** in] super *Man. Not.* **485** sanitatem]
salutem *Man. Not.* **487** conuertantur] *Man. Not.*; conuertentur *Sev.* | et]
ut *Man. Not.* **488–489** Qui...mortuos] Qui viuis et regnas *Man. Not.*
494 ea] eo *Sev.*; eo *Man. Not.* | moriatur] moriantur *Man. Not.*
495 roboretur] roborentur *Man. Not.* | ad] om. *Man. Not.* | eterni
gratiam] eterni doni graciam *Man. Not.* **496** mereatur] mereantur *Man. Not.*
| Per] per christum *Man. Not.* **499–500** Deus¹...celorum] om.
Man. Not. **500** Deus²] om. *Man. Not.* | Deus³] om. *Man. Not.*
501 Deus¹] om. *Man. Not.* | Deus²] om. *Man. Not.* | Deus³] om. *Man. Not.*
502 Deus¹] om. *Man. Not.* **504** quam] om. *Man. Not.*
505 tribuisti] om. *Man. Not.* **507** ei] om. *Man. Not.* **508** dixit] ait *Man. Not.*
509 neque¹] om. *Man. Not.* **511** vt] om. *Man. Not.* **512** et] uel
Man. Not. **512–513** fuerint...integritatem] fuerint accipiant sanitatem
corporis et integritatem *Man. Not.* **513** accipiant] *Man. Not.*; om. *Sev.*
ac] ad *Man. Not.*

coroborationem fidei. Sanet etiam et custodiat animas et omnia membra eorum a languore pessimo et ab insidiis diaboli, et proficiat eis ad sanitatem corporis et anime. Animalia vero, que ex eo gustauerint uel respersa fuerint, ab omni infirmitate et infestacione diaboli liberentur. Per nomen sanctissimum tuum, quod est benedictum in secula seculorum. Amen.

515

Bene+dic, Domine, hanc creaturam salis, quam benedicimus + in nomine tuo, Deus Pater omnipotens et in nomine Filii tui vnigeniti Domini nostri Iesu Christi et Spiritus Sancti paracliti, vt sis ignis ardens aduersus insidias diaboli. Per eundem Dominum nostrum, Iesum Christum Filium tuum, qui tecum viuit et regnat in vnitate eiusdem Spiritus Sancti, Deus, per omnia secula seculorum.

520

Exorcismus aque

Exorciso te, creatura aque, per Deum viuum, per Deum verum, per + Iesum Christum + Filium eius et Spiritum Sanctum +, vt omnis virtus aduersarii omnisque excercitus diaboli et incursio sathane eradicetur et effugetur, atque per virtutem et nomen Domini nostri Iesu Christi, per quem tibi offerimus, Deo Patri, aquam istam viuam atque benedictam, quam tu produxisti de rupibus petrarum, aquam, quae omnia vulnera curat et ignem extinguit. Exaudire digneris, omnipotens eterne Deus, me miserum famulum ac peccatorem, qui ab initio seculi exaudire dignatus es sanctos tuos, et sicut exaudire dignatus es Eliseum prophetam, famulum tuum. Cum venisset ad aquam Iordanis, accepit sal et misit in vas, benedixit et aspersit, et sanate sunt aque ille vsque in hodiernum diem. Sic audire dignatus es me, seruum tuum, ante venerabilem maiestatem tuam stantem, ac benedicere + digneris hanc

525

233v

538/539 quam...aquam] *cfr. Ex. 17, 6; Deut. 8, 15*

514 coroborationem] *i.e. corroborationem | fidei] fideli Man. Not.*
Sanet] Sanat *Man. Not.* | *et²] ante et verbum deletum* **516** *et¹] vt Man. Not.* | *sanitatem]* salutem *Man. Not.* **517** *ex]* de *Man. Not.*
518 infestacione] *i.e. infestatione* **519** sanctissimum] sanctum *Man. Not.*
 | *tuum]* *om. Man. Not.* **522** Bene+dic Domine] Benedic quesumus Domine sancte Pater *Man. Not.* **523** *in¹...et] om. Man. Not.* **525** *sis]* sit *Man. Not.* **526–529** Per...seculorum] per christum *Man. Not.*
532 creature] *Man. Not.; om. Sev.* **533** verum per] verum per deum sanctum et per *Man. Not.* | *+¹] supra lin.* | *+²] supra lin.*
534 excercitus] *i.e. exercitus* **536** *et]* in *Man. Not.* | *et nomen]* in nomine *Man. Not.* **537** atque] aque *Man. Not.* **538** de rupibus derupibus *Man. Not.* **538–539** petrarum aquam] aquarum *Man. Not.*
541 famulum ac] *om. Man. Not.* **542** sanctos...es²] *om. Man. Not.*
544 vas] aquas *Man. Not.* | *et²] om. Man. Not.* **545** ille] *om. Man. Not.*
546 audire...es] *om. Man. Not.* **547** stantem] astantem *Man. Not.*

550 creaturam aque, vt vbi cumque aspersa fuerit diabolus
 confusus abscedat. Per virtutem eiusdem Domini nostri
 Iesu Christi, qui venturus est iudicare viuos et mortuos in
 secula seculorum. Per.

234r

555 Exorciso te, creatura aque, per Deum + viuum, per Deum
 + verum, per Deum + sanctum, per Deum tocius seculi
 creatorem, vt mundam te exhibeas contra omnem morbum
 atque insidias inimici, vt vbi cumque aspersa fueris, sit
 propitio Deo defensa domus ipsa siue locus, sicut defense
 fuerunt domus Hebreorum per signum sanguinis agni
 pascalis, qui Christum prefigurauit, sic defendantur,
 560 Domine, domus fidelium tuorum. In ipsius nomine te,
 aqua, exorciso, qui filios Israel per medium mare eduxit.
 In ipsius nomine te, aqua, exorciso, qui siccis pedibus
 super te ambulauit. In ipsius nomine te, aqua, exorciso,
 565 quem Ioannes in te baptisauit, vt omnis spiritus errores et
 omnes phantasie demonum per huius aque aspersionem
 effugentur et separantur. Per eundem Christum.

234v

570 Te autem, creatura aque, adiuro per Deum viuum, per
 Deum, qui te in principio separauit ab arida. Adiuro te per
 + Deum viuum, qui fontem paradisi in quattuor partes
 exire iussit et totam terram rigare precipit. Adiuro te per +
 eum, qui te in Chana Galilee sua potentia in vinum
 conuertit. Adiuro te per eum +, qui in te Naaman Syrum a
 sua lepra mundat et per manus Helisei ollas amarissimas
 575 dulcorauit. Efficere ergo aqua + sancta, aqua + benedicta,
 aqua, que infirmitates fugat et sanitates conferat. Adiuro
 te, aqua, per Deum viuum +, vt te mundam exhibeas nec in
 te aliquam phantasiam retineas, sed efficaris fons
 exorcisatus, vt vbi cumque aspersa fueris siue in domo,

557/559 sicut...pascalis] *cfr. Ex. 12, 21-27* **561/563** qui...ambulauit]
cfr. Ex. 14, 21-25 **564** quem...baptisauit] *cfr. Matth. 3, 13-17; Marc. 1, 9-11; Luc. 3, 21-22* **572/573** qui...conuertit] *cfr. Ioh. 2, 1-12*
573/575 qui...dulcorauit] *cfr. II Reg. 5, 1-19*

553/566 Exorciso...separentur] *Clm 17027* **568/587** Te...Christi] *Clm 17027; Sacr. Greg. 4278*

550/-551 Iesu...Per] *om. Man. Not.* **550** in] et *Sev.* **551** secula] *om. Sev.* **554** tocius] *i obscure scr.* **557** ipsa] *ista Man. Not.* | siue locus] *om. Man. Not.* **561/-563** qui...exorciso] *om. Man. Not.* **564** spiritus] *om. Man. Not.* **565** omnes] *omnis Man. Not.* **566** Per...Christum] *per eum Man. Not.* **568** adiuro] *om. Man. Not.* **568/-569** per Deum²] et per eum *Man. Not.* **569** principio] principio verbo *Man. Not.* **570** partes] fluminibus *Man. Not.* **573** Syrum] syrii *Man. Not.* **574** mundat] mundauit *Man. Not.* | Helisei] Helesei prophete *Man. Not.* | amarissimas] *Man. Not.*; amarissima *Sev.* **575** dulcorauit] dielcorauit *Man. Not.* **576** fugat] effugiat *Man. Not.* **577** aqua] *om. Man. Not.* mundam] munda *Man. Not.* **579** aspersa] aspersus *Man. Not.* | siue] uel *Man. Not.*

	sive in agro, sive supra homines, sive supra pecora vel iumenta, sive in aere, sive supra ignem, vel si quis de te gustauerit, fias ei defensio vite et remedium sanitatis.	580
235r	Ipseque diabolus elongetur et effugetur; vt elongatum est celum a terra, lux a tenebris, iustus ab iniusto, dulce ab amaro, sic separetur omnis spiritus immundus ab omni habitacione fidelium Christi et per verbum et virtutem Domini nostri Iesu Christi, qui venturus est iudicare viuos et <mortuos>.	585
	Benedic +, Domine, hanc creaturam aque, vt sit remedium salubre generis humani per inuocationem sanctissimi nominis tui, vt si quis ex ea sumpserit vel respersus fuerit, corporis sanitatem et anime tutelam percipiat, et tocius morbi aduersitatem expellat. Per.	590
	Benedic +, Domine, has aquas aduersus humani generis inimicum. Tu, Domine, qui es creator omnium et conseruator generis humani, dator gratie spiritualis, largitor eterne salutis, mitte quesumus Spiritum Sanctum super hanc creaturam aque, vt armata virtute celestis defensionis proficiat cunctis quos tetigerit ad salutem, Deus Abraham, Deus Ysaac, Deus Iacob, Deus omnium sanctorum, honorifica filium tuum, Dominum nostrum, Iesum Christum, vt per nomen sanctum eius omnes pellantur infirmitates, quia per ipsum cunctis confertur sanitas, gratia et vita datur eterna, qui tecum viuit et regnat.	595
235v	Deus, inuicte virtutis eternalisque imperii rex, ac semper magnificus triumphator, qui aduerse dominationis vires reprimis, te supplices ac trementes deprecamur, vt hanc creaturam aque digneris inspicere largaque benedictione + benedicas, vt a quocumque fuerit gustata et vbicumque fuerit aspersa cum inuocatione tui sanctissimi nominis,	600
	596/607 Benedic...regnat] <i>Fr. 1702</i> 609/617 Deus...effugentur] <i>Fr. 1702; Sacr. Greg. 1455</i>	605
	580 sive ¹] uel <i>Man. Not.</i> supra ¹] super <i>Man. Not.</i> supra ²] super <i>Man. Not.</i> 581 sive ¹ ...ignem] <i>om. Man. Not.</i> si quis] <i>siquis Man. Not.</i> de te] <i>om. Man. Not.</i> 582 fias] <i>fiat Man. Not.</i> ei] <i>eo Man. Not.</i> et] <i>om. Man. Not.</i> sanitatis] <i>salutis et sanitatis Man. Not.</i> 583 Ipseque] <i>Ipse quoque Man. Not.</i> vt] <i>sicut Man. Not.</i> 584 iustus] <i>iustum Man. Not.</i> 586 habitacione] <i>i.e. habitatione</i> 586–588 fidelium...mortuos] <i>fidelium tuorum et a cuctis locis in quibus hec vnda respersa fuerit. Per virtutem domini nostri iesu christi Man. Not.</i> 591 salubre] <i>salutare Man. Not.</i> generis humani] <i>generi humano et presta Man. Not.</i> 592 si quis] <i>quisquis Man. Not.</i> respersus] <i>respersis Man. Not.</i> 593 et tocius] <i>et ab animabus tocius Man. Not.</i> 594 morbi] <i>mobi Man. Not.</i> expellat] <i>repellat Man. Not.</i> 596–607 Benedic...regnat] <i>om. Man. Not.</i> 600 armata] <i>armate Sev.</i> 609–618 Deus...nostrum] <i>om. Man. Not.</i>	610

- 615 terrorem ac fraudem spiritus immundi abiiciat et antiqui hostis insidias longe expellat, vt diabolus et ministri eius per hanc sanctificatam aquam separentur et effugentur. Per Dominum nostrum.
- 620 Domine, sancte Pater, omnipotens eterne Deus, exaudi preces nostras, sicut exaudire dignatus es Moisen famulum tuum in mari Rubro, eo quod Pharaon in populo tuo tyrannidem excercebat, vt ipse marinus exercitus necaretur. Et sicut Heliseus, cum populus tuus aquas gustare non posset, accepit sal et proiecit ad exitus aque et benedixit eam et dixit: Sanet te, aqua, Dominus et sanata est et non erunt ex ea infirmi, ita tu, Domine, dignare benedicere + istam aquam, vt vbicumque fuerit aspersa per sanctos angelos tuos ab hac domo vel vbiicumque celatus fuerit inimicus, statim confusus effugiat. Et sit illi, Deus, hec aqua velut clibanus ardens ignis inextinguibilis, et sit nobis hec aqua aspersionis, aqua virtutis, diabolo fortis ictus et liberacio huius habitaculi, et tibi agamus laudes, Domine, et gratias. Per. 236r
- 625
- 630
- 635 Domine, Iesu Christe, qui benedixisti quinque panes in deserto et duos pisces, vnde saturati sunt quinque milia hominum. Te supplices deprecamur, vt sic bene+dicere digneris hanc aquam, vt, qui ex ea gustauerit, accipiat sanitatem mentis, protectionem corporis, tutelam salutis, securitatem spei, corroborationem fidei, eternam gratiam Spiritus Sancti. Qui viuis et regnas.
- Hic mittat sal in aquam**
- 645 Fiat hec commixtio et consecratio salis et aque pariter in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.
- Dominus vobiscum 236v
Secundum Ioannem
- 650 In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nichil,

621/624 exaudire...necaretur] *cfr.* Ex. 14, 21-29 **624/627** Et...infirmitate] *cfr.* II Reg. 2, 19-22 **636/638** qui...hominum] *cfr.* Matth. 14, 13-21; Marc. 6, 30-44; Luc. 9, 10-17; Ioh. 6, 1-15 **650/668** In...gratias] Ioh. 1, 1-14

620/634 Domine...gratias] *Sacr. Gel. 1561*

615 spiritus] atque virtutem *ante* spiritus *deletum* **617** et] *ante* et *deleta littera* **620-634** Domine...Per] *om. Man. Not.* **623** excercebat] *i.e.* exercebat | exercitus] *i.e.* exercitus **633** liberacio] *i.e.* liberatio **639** ex ea] *om. Man. Not.* **641** spei] *i obscure scr.* **642** Qui...regnas] amen *Man. Not.* **650-668** In...gratias] In principio erat verbum et verbum erat apud *Man. Not.*

quod factum est, in ipso vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebre eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Ioannes. Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum. Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, que illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognouit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus neque ex voluntate carnis neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et verbum caro factus est och habitauit in nobis, et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a Patre, plenum gratia et veritate. Deo gratias.

655

660

665

Oratio

Deus, qui per os beati Ioannis apostoli tui et euangeliste verbi tui archana nobis reserasti, presta, quesumus, vt, quod ille nostris auribus excellenter infudit, intellegentie competentis eruditione capiamus. Per Christum Dominum nostrum.

670

675

Oratio

Deus, cui cherubin et seraphin in sublimi throno sedenti, et omnis profunditas abyssi et omnis latitudo perspicua est, Deus eterne, cuius legibus omnis natura concluditur, Deus, cuius voluntati quicquid seuit inimicus subditur, et cuius sermonibus inmundus spiritus deuincitur, Deus, qui malignorum spirituum vires destruis et aduersa tentamenta inimici per famulos tuos extinguis: te, Domine, suppliciter exoramus, vt ad defensionem nostram placatus aspicias, salis et aque huius creaturam gratia tue benedictionis + sanctifices, necessariis purificationibus facias efficacem, vt quicquid liquore eius aspersum fuerit, ab omni inmunditia immundorum spirituum vacuum fiat et

680

685

237v

671/674 Deus...capiamus] *Sacr. Greg. 73* **678/695** Deus...inuocetur]
Clm 17027; Sacr. Greg. 4285

671 os] hos *Man. Not.* | apostoli tui] apostoli verbi tui *Man. Not.*
671–672 et...tui] om. *Man. Not.* **673** quod] om. *Sev.* **674** eruditione]
exultacione *Man. Not.* **674–675** Christum...nostrum] om. *Man. Not.*
678 cui] qui *Man. Not.* **679** et omnis] omnisque *Man. Not.*
681 inimicus] immundus Deus spiritus *ante* inimicus *deletum*
681–682 cuius sermonibus] cuius sanctis sermonibus *Man. Not.*
682 inmundus spiritus] immundi spiritus virtus *Man. Not.* **682–683** qui
malignorum] qui sermonibus malignorum *Man. Not.* **683** spirituum]
spiritum *Man. Not.* **684** tuos] om. *Man. Not.* **686** creaturam]
aspersionem *Man. Not.* **687** necessariis] necessaris *Man. Not.*
689 immundorum] im immundorum *Sev.*

liberum. Nichil ibi pestilentia morbidum, nichil ibi terroris
remaneat, maligni vestigium omnemque aduersariam
potestatem per huius creature salis et aque aspersionem
deprecatio inuocationis expellat, nec vllas ibi diaboli et
ministrorum eius insidias nocere permittas, et virtus tui
nominis inuocetur. Per Dominum nostrum, Iesum
Christum, Filium tuum, qui tecum viuit et regnat in vnitate
Spiritus Sancti, Deus, per omnia seculorum. Amen.

700 <Dominus vobiscum>
Sursum corda.
Habemus ad Dominum.
Gratias agamus Domino, Deo nostro.
Dignum et iustum est.

705 **Oratio**

Vere dignum et iustum est, equum et salutare, nos tibi
semper et vbique gratias agere, Domine sancte, Pater
omnipotens, eterne Deus celi et terre, cuius virtuti subiecta
sunt omnia. Tu, Domine, mitte, quiescamus, Spiritum
Sanctum tuum super hanc creaturam salis et aque, ut fiat
sanctificata in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Ipsa
te cognovit, altissima salus et respectus perpetuus, te
itaque humiliter oramus ac petimus, ut nos exaudias et
miserearis precibus nostris, ut vobiscumque te iubente hec
aqua fuerit aspersa, habeat ipsa domus gaudium et
leticiam, spem honoremque perpetuum, et omnes artes
maliuoli et inuidi serpentis expellantur et separantur. Item
alloquor te, aqua, que lucis similitudinem habes — tu sub
celo, tu super terram — super te inuoco sanctum ac
terribile nomen Dei, qui te sua potentia suspendit super
celos, congregauit in terra, miscuit in mari, qui te archanis,

238r

706/759 Vere... dicentes] CSG193

690 morbidum...terroris] morbidum nullum illius terrore *Man.* *Not.*
692 creature salis] creature tue salis *Man.* *Not.* 693 deprecatio
inuocationis] deprecacio tue tue invocacionis *Man.* *Not.* 694 nocere]
nocere aut ledere *Man.* *Not.* | permittas et] permittas vbi de tuo
presumitur auxilio et *Man.* *Not.* 695 inuocetur] inuocatur *Sev.*
695–697 Per...Amen] Per dominum per omnia secula seculorum *Man.*
Not. 701 Habemus...Dominum] *om.* *Man.* *Not.* 702 Gratias...nostro]
Gracias *Man.* *Not.* 703 Dignum...est] *om.* *Man.* *Not.* 706 dignum] d
obscure scr. 708 eterne] *om.* *Man.* *Not.* | subiecta] subdita *Man.* *Not.*
710 Sanctum] *om.* *Man.* *Not.* 712 et] *om.* *Man.* *Not.* 713 itaque] *om.*
Man. *Not.* | oramus] exoramus *Man.* *Not.* | ac] et *Man.* *Not.* 715 ipsa]
om. *Man.* *Not.* 716 leticiam] i.e. letitiam | artes] *om.* *Man.* *Not.*
717 et¹] *om.* *Man.* *Not.* | serpentis] serpentis artes *Man.* *Not.*
expellantur] expellaretur *Sev.* 718 que] qui *Sev.* 719 celo tu] celo, tu
supra celo, tu *Man.* *Not.* 721 terra] terram *Man.* *Not.* | te archanis] te de
archanis *Man.* *Not.* | archanis] velocibusque post archanis *deletum*

	velocibus ventis pluere precepit et ad vsum humani generis lauacrum carnis dedit et sientibus potum ministrauit. Super aquam Spiritus Domini ferebatur et etiam fertur. Adiuro te + per Spiritum Dei viui. Adiuro te + per tremendum iudicium celestis regis. Adiuro te + per lignum sancte crucis in quo Dominus noster, Iesus Christus, diabolum triumphauit. Adiuro te + per Deum Patrem omnipotentem et Filium eius vnicum, Dominum nostrum Iesum Christum et Spiritum Sanctum paracletum.	725
238v	Adiuro te per Deum, qui omnia ex nichilo creauit, ne contempnas vocem humilitatis mee, sed expellas a finibus nostris omnem vmboram sathane et omnes machinationes diabolicas spirituum immundorum, siue biothanatum, siue errantium, siue inuocationes magice artis, siue incantatorum maligna argumenta, siue draconum et omnium volucrum et viperarum nocitura. Imperat tibi, o aqua, Dominus noster Iesus Christus, Filius Dei viui, vt mox cum aspersa fueris in nomine Dei Sabaoth, siue in hominibus, siue in habitacionibus eorum vel in animalibus vel in seminatis campis vel in qualicumque creatura omnem penitus inimici expellas infestacionem. Et cum in potacionem data fueris homini in infirmitate detento et maligni hostis molestia percusso, mox expellas et excludas cunctam aduersitatem maligni, vt posset homo velociter saluus fieri per virtutem Domini nostri Iesu Christi, qui nec dici, nec scribi, neque computari potest cui nomen Deus. Tu, Domine, Deus omnipotens, qui es verus medicus animarum et corporum, cuius potestati subiecta sunt celestia et terrestria, benedicere + digneris hanc creaturam salis et aque, vt vbiunque fuerit aspersa cum	730 735 740 745 750
239r		

722 velocibus] *Sev. supra lin.* | vsum] vsus *Sev.*; vsus *Man. Not.*
 722–723 humani...lauacrum] homini lauacrum *Man. Not.* 724 aquam] aqua *Man. Not.* 724–725 Domini...etiam] domini non solum ferebatur sed eciam *Man. Not.* 725 te¹...per] te aqua per *Man. Not.* 726 per¹] per nomen *Man. Not.* | tremendum] temendum *Man. Not.* | iudicium] om. *Man. Not.* 726–728 Adiuro...triumphauit] om. *Man. Not.*
 728 te...per] eciam *Man. Not.* 729 omnipotentem] tem obscure scr.
 730 paracletum] paraclitum *Man. Not.* 732 contempnas] *Man. Not.*; contempnas *Sev.* | humiliatis] humiliatis *Man. Not.* 734–735 siue¹...artis] om. *Man. Not.* 734 biothanatum] blatanarum *Sev.* 736 maligna] malignorum *Man. Not.* 737 omnium] omni *Man. Not.* | viperarum nocitura] viperarum venena nociura *Man. Not.* | nocitura] nociura *Man. Not.* 738 noster] om. *Man. Not.* 739 aspersa] aspersa: persa ob detrimentum chartae legi non possunt 740 habitacionibus] hereditacionibus *Man. Not.* 741 in²] om. *Man. Not.* 742 expellas] euellas *Man. Not.* | infestacionem] i.e. infestationem 743 potacionem] i.e. potationem | data fueris] om. *Man. Not.* | in infirmitate] infirmitate *Man. Not.* 745 posset] possit *Man. Not.* 746 saluus] sanus *Man. Not.* qui] que *Sev.* 747 nec¹] neque *Man. Not.* | nec²] neque *Man. Not.* | cui nomen] cui est nomen *Man. Not.* 750 celestia] omnia celestia *Man. Not.* | digneris] dingnare *Man. Not.*

- 755 inuocatione tui sanctissimi nominis, omnes suas
aduersitates inimici expellas, vt antiquus aduersarius ibi
non habeat potestatem manendi, sed confusus et destructus
abscedat. Per Christum Dominum nostrum, per quem
maiestatem laudant angeli, adorant dominationes, tremunt
potestates celi celorumque virtutes, ac beata seraphin socia
exultacione concelebrant cum quibus et nostras voces, vt
admitti iubeas, deprecamur, supplici confessione dicentes:
760 Sanctus, sanctus, sanctus,
Dominus Deus Sabaoth.
Pleni sunt celi et terra gloria tua.
Ossanna in excelsis.
765 Benedictus, qui venit in nomine Domini.
Ossanna in excelsis.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.

770 Rogamus te, Domine sancte, Pater omnipotens, eterne
Deus, vt benedicere + digneris aquam istam ad euacuanda
et allidenda serpentis venena, vt sicut liquefecit cera a facie
ignis et sicut soluetur sal istud immixtum aqua, sic
soluantur draconis venena et omne mortiferum genus a
familia tua et sicut prece Helisei, serui tui, amara aqua in
dulcedinem conuersa est, sic prosternatur omnis amaritudo
a seruorum tuorum habitaculo vel vbiicumque fuerit
aspersa. Per Christum.
775 240r

780 Magnitudinem tue potentie interpellamus, omnipotens
Deus, qui ex vno fonte paradisi quattuor flumina
produxisti, qui per angelum tuum Agar fontem ostendisti
et ex eo Ismael sitientem potasti, qui pueri Abrahe in
Mesopotamia ad fontem preces exaudisti eiusque
desiderium per omnia implesti, qui famulo tuo Moysi
785 240v

761/763 Sanctus... tua] Is. 6:3 **768** Agnus... mundi] Ioh. 1, 29; 1, 36
782/783 qui... potasti] *cfr.* Gen. 16, 7-15 **785/788** qui... reuocasti] *cfr.*
Ex. 17, 1-7

780/798 Magnitudinem... abscedat] CSG 193

752 sanctissimi] sancti *Man. Not.* **753** expellas] expellat *Man. Not.*
754 non] no *Man. Not.* | destructus] *Man. Not.*; destrictis *Sev.*
756 maiestatem] maiestatem tuam *Man. Not.* **757** celorumque] celorum
que *Man. Not.* **758** exultacione] *i.e.* exultatione **762-764** Dominus...
excelsis] *om. Man. Not.* **764** Ossanna] *i.e.* Hosanna
765-766 Benedictus... excelsis] Benedictus *Man. Not.* **766** Ossanna]
i.e. Hosanna | Ossanna... excelsis] *om. Man. Not.* | excelsis] *xcelsis*
Sev. **768** Agnus... mundi] *om. Man. Not.* **772** vt] *om. Man. Not.*
773 sicut] *vt Man. Not.* | istud] *iste Man. Not.* | aqua] *aqua Man. Not.*
sic] *ita Man. Not.* **775** et] *vt Man. Not.* | sicut] *Man. Not.; om. Sev.*
777 habitaculo] *Man. Not.*; habitacula *Sev.* **780-801** Magnitudinem...
Amen] *om. Man. Not.*

petram percutere iusisti et populum in deserto potare
voluisti, qui aquam amaram immisso ligno ad dulcedinem
reuocasti. Te, omnipotens Deus, obnixe, deprecamur, vt
tua sancta benedictio + super hanc creaturam aque veniat,
vt vbi cumque aspersa vel potata fuerit in nomine
maiestatis tue, omnes suas iactaciones inimici impugnet
atque repellat. Istud etiam rogamus ac petimus, vt sicut
angelum tuum Raphaelem in domum Raguelis mittere
dignatus es, vt Asmodeum demonem ligaret, simile
beneficium fiat huic domui, vt vbi cumque aspersa haec
aqua fuerit, propitius illis esse digneris, vt numquam illis
inimicus in suggestionibus vel inanibus artibus possit
nocere, sed te propitio fugatus abscedat. Per Dominum
nostrum Iesum Christum, Filium tuum, qui tecum viuit et
regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus, per omnia secula
seculorum. Amen.

790

795

800

241r

Quesumus, omnipotens Deus, misericordiam tuam, vt
descendat Spiritus Sanctus super hanc aquam viuam,
descendat et benedictio + celestis, et descendat virtus de
regno celorum, vt sit benedicta + sancta creatura hec salis
et aque et, qui Iordanis alueum primus sanctificator
intravit, ipsius dextera, ipsius virtus, ipsius benedictio +
atque sanctificatio + eam benedicat, vt quicumque ex ea
biberint vel corpus suum asperserint, benedicti sint in
secula seculorum. Amen.

805

810

Benedictio Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus
Sancti descendat super hanc creaturam salis et aque pariter
in nomine Patri et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

815

Anthiphona

Fontes aquarum sanctificati sunt Christo apparente in
gloria orbi terrarum. Haurite aquas de fonte saluatoris.
Sanctificauit enim nunc omnem creaturam Christus, Deus
noster.

820

792/794 vt...ligaret] *cfr.* Tob. 8, 3 **807/808** qui...intravit] *cfr.* Matth. 3,
13-17; Marc. 1, 9-11; Luc. 3, 21-22

818/821 Fontes...noster] CAO 2888

791 impugnet] impugne *Sev.* **792** repellat] repelle *Sev.*
797 suggestionibus] *i.e.* suggestionibus **805** descendat¹...et²] *om. Man.*
Not. **806** sancta] et sancta *Man. Not.* | hec] *om. Man. Not.*
807 sanctificator] sanctificatorum *Man. Not.* **813** omnipotentis] *Sev.*
supra lin. **814** descendat] *Man. Not.*; descendat *Sev.* | super] semper
Man. Not. **814-815** pariter...Sancti] *om. Man. Not.* **818** Fontes] *f ob*
detrimentum chartae legi non potest **818-821** Fontes...noster] *om. Man. Not.*
819 orbi] *orbis Sev.* **820** Sanctificauit] *s obscure scr.*

Deinde fiet processio versus orientem

241v

- 825 Secundum Mattheum
 In illo tempore, cum venisset Dominus Iesus in regionem Gerasenorum, occurerunt ei duo habentes demonia, de monumentis exeuntes, sevi nimis, ita vt nemo possit per viam illam transire. Et clamauerunt dicentes: "Quid nobis et tibi, Iesu Fili Dei? Venisti huc ante tempus torquere nos?" Erat autem non longe ab eis grex porcorum multorum pascens. Demones autem rogabant eum dicentes: "Si eiicis nos, mitte nos in gregem porcorum". Et ait illis: "Ite!" Et illi exeuntes abierunt in porcos, et ecce impetu magno abiit totus grex per preceps in mari, et mortui sunt in aquis. Pastores autem fugerunt, et venerunt in ciuitatem, nunciauerunt omnia et de hiis, qui demonia habuerant. Et ecce tota ciuitas exiit obuiam Christo, et viso eo rogabant, vt transiret a finibus eorum. Et ascendens in nauiculam transfretauit et venit in ciuitatem suam. Deo gratias.

Versus

- 845 In omnem terram exiuit sonus eorum et in fines orbis terre verba eorum.

Oratio

- Sit, quesumus, Domine Deus, beatus Mattheus ewangelista nostre fragilitatis adiutor, qui pro nobis tibi supplicans copiosius audiatur. Per Christum.

826/840 In...suam] Matt. 8, 28-9, 1 **844/845** In...eorum] Ps. 18, 5

844/845 In...eorum] CAO 8097 **848/850** Sit...audiatur] Fr. Sacr. Greg. 1212

- 823** Deinde...orientem] Deinde itur ad crucem versus orientem cum aspersione aquae et Responsorio benedicat nos deus *Man. Not.* **826** In...tempore] *om. Vulg.* | venisset] venisset trans fretum *Vulg.* | Dominus Iesus] dominus jesus cum discipulis suis *Man. Not.* **827** Gerasenorum] Geraserorum *Sev.* **828** exeuntes] *Vulg.*; *om. Sev.* | nimis] mimis *Man. Not.* | possit] posset *Man. Not.* et *Vulg.* **829** illam] *om. Man. Not.* Et] et ecce *Vulg.* | clamauerunt] exclamauerunt *Man. Not.* **830** Iesu] *om. Man. Not.* et *Vulg.* | huc] *Vulg.*; *om. Man. Not.* et *Sev.* **831** eis] illis *Vulg.* **833** eiicis] i.e. eicis. **834** Et] ait *Man. Not.*; at *Vulg.* **835** magno] *om. Man. Not.* et *Vulg.* | mari] mare *Man. Not.* et *Vulg.* **836** fugerunt] *Vulg.*; fugierunt *Man. Not.* et *Sev.* | et venerunt] veneruntque *Man. Not.* | venerunt] venientes *Vulg.* **837** nunciauerunt] et nunciauerunt *Man. Not.* **838** Christo] iesu *Man. Not.* et *Vulg.* **840** nauiculam] nauim: clam *Man. Not.* **844-845** In...eorum] Annunciauerunt opera dei. Et facta eius *Man. Not.* **844** eorum] rum ob detrimentum chartae legi non potest **848** Deus] *om. Man. Not.* **850** Christum] *om. Man. Not.*

Versus austrum

Secundum Lucam

242r In illo tempore erat Jesus eiiciens demonium, et illud erat mutum. Et cum eiieciisset demonium, loquutus est mutus, et admirare sunt turbe. Quidam ex eis dixerunt: "In Belsebub principe demoniorum eicit demonia." Et alii tentantes, signum de celo querebant ab eo. Ipse autem, vt vidi cogitationes eorum, dixit: "Omne regnum in se diuisum desolabitur, et domus supra domum cadet. Si autem sathanas in se ipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? Quia dicitis in Belsebub eiicere me demonia. Si autem ego in Belsebub eiicio demonia, filii vestri in quo eiciuntur? Ideo iudices vestri erunt. Porro si in digito Dei eiicio demonia, profecto peruenit in vos regnum Dei. Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt omnia, que possidet. Si autem fortior eo superveniens vicerit eum, vniuersa arma eius auffert, in quibus confidebat, et spolia eius distribuet. Qui non est tecum contra me est, et qui non colligit tecum, dispergit. Cum immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca inaquosa querens requiem et non inueniens dicit: reuerter in domum meam, vnde exiui. Et cum inuenit eam scopis mundatam et ornatam. Et tunc vadit et assumit septem alios spiritus nequiores se, et ingressi habitant ibi. Et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus." Factum est autem, cum hec diceret, extollens vocem quaedam mulier de turba dixit illi: "Beatus venter, qui te portauit, et vbera, que succisti." At ille dixit: "Quinimo beati, qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud."

Versus

855 **881** In... illud] Luc. 11, 14-29

852 Versus austrum] Deinde itur ad crucem versus occidentem cum Responsorio *Man. Not.* **855** In... tempore] *om. Vulg.* | Jesus] *om. Vulg.* | eiiciens] *i.e.* eiciens **856** cum eiieciisset] *om. Man. Not.* | eiieciisset] *i.e.* eieciisset | loquutus] *i.e.* locutus **857** Quidam ex] Quidam autem ex *Man. Not. et Vulg.* **860** cogitationes] *i.e.* cogitationes | dixit] dixit eis *Vulg.* | se] se ipsum *Man. Not. et Vulg.* **862** autem sathanas] autem et sathanas *Man. Not.* | stabit] stabat *Man. Not.* **863** eius] ipsius *Vulg.* eiicere] *i.e.* eicere **864** eiicio] *i.e.* eicio | *om. Man. Not.* | vestri] nostri *Man. Not.* **865** eiciuntur] eiciunt *Man. Not. et Vulg.* | Ideo iudices] Ideo ipsi iudices *Man. Not. et Vulg.* **866** eiicio] *i.e.* eicio | peruenit] venit *Man. Not.*; preuenit *Vulg.* **867** omnia] ea *Vulg.* **868** eo] illo *Man. Not.* **870** distribuet] distribuit *Vulg.* | contra] adversum *Man. Not. et Vulg.* **872** ab] de *Vulg.* | ambulat] perambulat *Vulg.* **873** reuerter] revertar *Man. Not. et Vulg.* **874** inuenit] in ob detrimentum chartae legi non potest | venerit *Man. Not. et Vulg.* | eam] *om. Vulg.* **876** fiunt] sunt *Vulg.* **878** de turba] *om. Man. Not.* **880** succisti] *i.e.* suxisti | At... dixit] *om. Sev.* **881** illud] sub. lin.

885 Constitues eos principes super omnem terram, memores
erunt nominis tui, Domine. 242v

890 **Oratio**
Interueniat pro nobis, quesumus, Domine, sanctus tuus
Lucas, ewangelista, qui crucis mortificationem iugiter in
suo corpore pro tui sanctissimi nominis honore portauit.
Per Christum.

895 Deinde ad occidentem
Secundum Marcum
In illo tempore erat Dominus Iesus docens in Synagoga
Iudeorum et erat ibi homo spiritum inmundum hominis et
exclamauit dicens: "Quid nobis et tibi, Iesu Fili Dei?
Venisti ante tempus perdere nos? Scio quod sis: Filius
Dei." Et comminatus est ei Iesus dicens: "Obmutesce et
900 exi ab homine!" Et diserpens eum spiritus immundus
exclamans voce magna exiuit ab homine. Et mirati sunt
omnes, ita vt conquererent inter se dicentes: "Quid nam est
hoc? Que doctrina hec noua, quia in potestate spiritibus
immundis imperat et obediunt ei." Et processit rumor eius
905 statim in omnem regionem Galilee. Deo gratias.

910 **Versus**
Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est
principatus eorum.

Oratio

884-885 Constitues...Domine] Ps. 44, 17b-18a **895-905** In...Galilee]
Marc. 1, 23-28 **908-909** Nimis...eorum] Ps. 138, 17

884-885 Constitues...Domine] CAO 7994 **888-890** Interueniat...
portauit] Fr. Sacr. Gel. 1274 **908-909** Nimis...eorum] CAO 8148

884-885 Constitues...Domine] In omnem terram exivit sonus eos. Et in
Man. Not. **890** sanctissimi] *om. Man. Not.* **891** Christum] *om. Man. Not.*
893 Deinde...occidentem] deinde itur ad crucem versus meridiem
cum Responsorio *Man. Not.* **895** In...tempore] *om. Vulg.*
Dominus...docens] *om. Vulg.* **896** et¹...ibi] *om. Vulg.* | spiritum...
hominis] in spiritu inmundo *Vulg.* | inmundum] innundum *Man. Not.*
897 exclamauit] *Man. Not.* | Fili Dei] Nazarene *Vulg.*
898 ante tempus] *om. Vulg.* | quod] *quo Man. Not.*; qui *Vulg.* | Filius]
sanctus *Man. Not.* et *Vulg.* **899** Obmutesce] obmusce *Man. Not.*
900 ab] *de Vulg.* | homine] *eo Man. Not.* **901** exclamans] et exclamans
Man. Not. et *Vulg.* | homine] *eo Man. Not.* et *Vulg.* **902** conquererent]
conquierentur *Man. Not.* | se] *Man. Not.* et *Vulg.*; *om. Sev.* **903** quia...
potestate] *qua poteste Man. Not.* | potestate] *potestate et Vulg.*
904 rumor] *timor Man. Not.* **908-909** Nimis...eorum] Constitutes eos
principes *Man. Not.* **908** amici] *i ob detrimentum charta legi non potest*
909 principatus eorum] *Vulg.*; *om. Sev.* | eorum] *ob detrimentum charta*
legi non potest

Beati Marci, ewangeliste, quesumus, Domine,
supplicatione placatus, et veniam nobis tribue, et remedia
sempiterna concede. Per Christum.

915

Deinde ad aquilonem

Secundum Ioannem

243r In illo tempore stabant iuxta crucem Iesu mater eius et
soror matris eius, Maria Cleophe, et Magdalene. Cum
vidisset ergo Jesus matrem et discipulum, quem diligebat,
dicit matri sue: "Mulier, ecce filius tuus." Deinde dicit
discipulo: "Ecce, mater tua." Et ex illa hora accepit eam in
sua. Deo gratias.

920

Versus

925

Anunciaverunt opera Dei et factum eius intellexerunt.

Oratio

Beati Ioannis ewangeliste, precibus adiuuemur vt, quod
possibilitas nostra non obtinet, eius nobis intercessione
donetur. Per Christum Dominum.

930

Postque redierit ad crucem in platea
Dominus vobiscum

935

Oratio

Deus inestimabilis, Deus ineffabilis, Deus
incomprehensibilis, Deus incommutabilis, Deus
incogitabilis, Deus infinite gratie et pietatis, Deus fons et
origo tocius bonitatis, qui es trinus et vnum, verus Deus
trinus in personis, vnum in essentia, omnia creans atque
creata gubernans, Pater et Filius et Spiritus Sanctus, qui
multiplicibus verbis atque diuersis non multiplex neque

940

918 **923** In... sua] Ioh. 19, 25-27 **926** Anunciaverunt... intellexerunt] Ps.
63, 1

912 **914** Beati...concede] *Sacr. Greg. 1912* **926** Anunciaverunt...
intellexerunt] CAO 7950 **929** **931** Beati...donetur] *Sacr. Greg. 71*

913 supplicatione] a ob detrimentum chartae legi non potest | veniam...
tribue] veniam nobis delictorum nostrorum tribue *Man. Not.*

916 Deinde... aquilonem] Deinde itur ad crucem versus aquilonem cum
Responsorio *Man. Not.* **918** In...tempore] *om. Vulg.* | stabant] stabant
autem *Vulg.* | eius] *om. Man. Not.* **919** Magdalene] maria magdalene
Man. Not.

920 discipulum] discipulum stantem *Man. Not. et Vulg.*
926 Anunciaverunt... intellexerunt] Nimis honorati sunt amici tui *Man.*
Not.

929 ewangeliste] ewangeliste quesumus domine *Man. Not.*
quod] quid *Man. Not.* **930** intercessione] ante intercessione *littera deleta*

931 Christum Dominum] *om. Man. Not.* **933** Postque...platea] Deinde
itur in medium curie cum Responsorio de omnibus sanctis *Man. Not.*

941 creans] creas *Man. Not.* **942** creata] cr ob detrimentum chartae legi
non potest **943** verbis...diuersis] ac diversis verbis *Man. Not.*

diuersus a nobis inuocaris, nunc tuam presentiam semper
 945 et vbi cumque cunctis fidelibus tuis presens presenti
 familie tue precibusque nostris propitius exhibere dignare
 et per intercessionem beate Marie virginis et omnium
 sanctorum tuorum hunc locum, quem benedicimus, et
 950 cuncta in ipso existentia humano vsui apta, tua
 benedictione benedicas, tua protectione custodias, tuo
 munimine protegas, quatinus omnes inimici humane
 salutis cuiuslibet generis, si assint, auffugiant, locumque
 tibi et tuis sanctis dicatum relinquentes confusi discedant,
 955 neque vterius nos a nostra in te fideliter confidentes vlo
 modo infestare presumant, sed nos quietos in tua quiete
 relinquentes, ipsi sua iniquitate cooperti, tibi tanquam
 creatori tuisque sanctis debitum honorem exhibentes,
 procul a nobis et a creatura tua recedant. Per Christum.

243v

960

Benedictio

Benedictio + Dei Patris omnipotentis cum gradibus
 celestium angelorum sit super hunc locum et omnes
 habitantes in eo. Amen.

965

Benedictio + ecclesie chatolice cum filiis suis dilectissimis
 sit super hunc locum et omnes habitantes in eo. Amen.

Benedictio + Filii Dei cum beata Virgine Maria, matre
 sua, sit super h~~unc~~ l~~ocum~~ et o~~mnes~~ h~~abitantes~~
 in eo. <Amen>.

970

Benedictio + Spiritus Sancti cum septem donis suis sit
 super hunc locum et o~~mnes~~ h~~abitantes~~ in eo.
 <Amen>.

944 tuam] *om. Man. Not.* 945 vbi cumque] *vbi que Man. Not.* | *presens]*
et Man. Not. 946 familie] *famile Man. Not.* 947 virginis] *om. Man.*
Not. 948 tuorum hunc] *tam Man. Not.* | *et] quam Man. Not.* 949 existentia] *om. Man. Not.* | *vsui] vsu Man. Not.* 950 benedicas]
sanctifices Man. Not. 951 protegas] *proteges Man. Not.* | *omnes]*
omnis Man. Not. | *humane] humani Man. Not.* 952 salutis cuiuslibet]
om. Man. Not. | *assint] affuererint Man. Not.* | *auffugiant] Man. Not.*;
auffugient Sev. 954 vterius] *vltra Man. Not.* | *a] aut Man. Not.*
 958 Christum] *om. Man. Not.* 961 omnipotentis] *om. Man. Not.*
 961–962 gradibus...angelorum] *angelis celestibus Man. Not.* 962 hunc
locum] *hanc villam Man. Not.* 963 eo] *ea Man. Not.*
 964–965 Benedictio...Amen] *om. Man. Not.* 964 chatolice] *i.e.*
catholice 966–968 Benedictio...Amen] *om. Man. Not.*
 966–967 beata...sua] *beate Virginis Marie, matris sue Sev.* 966 Maria]
aria ob detrimentum chartae legi non potest 970 hunc locum] *hanc*
villam Man. Not. | *eo] ea. Man. Not.*

Benedictio + apostolorum, martirum, confessorum, virginum et omnium sanctorum sit super hunc locum et omnes habitantes in eo. Amen.

975

244r Sanctifica, quiescumus, Domine, istud signaculum sanctissime passionis tue, ut sit inimicis tuis obstaculum et credentibus in te perpetue protectionis vexillum. Per Christum.

980

Rogamus te, Domine sancte, Pater omnipotens, eterne Deus, ut digneris benedicere + hoc signum crucis, ut singulare remedium generi humano sit, sodalitas fidei, profectus bonorum operum, redemptio animarum, ac tutela contra sua iacula inimicorum. Per Christum.

985

Sanctifica, quiescumus, Domine, istud signaculum + sanctissimi nominis tui et benedictio ligni illius sit in hoc loco, in quo sancta membra Saluatoris nostri suspensa sunt, ut orantes inclinantesque se propter Dominum ante istam crucem inueniant sempiternam salutem. Per eundem.

990

981 **985** Rogamus...inimicorum] *Sacr. Greg. 4107*

972 apostolorum] *i.e.* apostolorum **972–973** apostolorum... sanctorum] patriarcharum et merita prophetatum suffragia apostolorum et victorie martirum fides confessorum castitas virginum continencia viduarum et intercessio omnium sanctorum dei *Man. Not.*
972 martirum] *i.e.* martyrum | confessorum] orum *ob detrimentum chartae legi non potest* **973** hunc locum] hanc villam *Man. Not.*
974 eo] ea *Man. Not.* **976** quiescumus] *om. Man. Not. et Pont. Lund.* istud] per istud *Pont. Lund.* **976–977** istud...tue] ista signacula siuct sancitfasti signaculum passionis tue *Man. Not.* **977** sanctissime] *om. Pont. Lund.* | inimicis] inimicis nostris et cunctis spiritibus inmundis et illusionibus hic manentibus *Man. Not.* | et] *om. Man. Not.*
978 perpetue protectionis] perpetuum perfice *Man. Not.*; perfice *Pont. Lund.* | protectionis] *om. Pont. Lund.* **979** Christum] *om. Man. Not.*; Qui viuis et regnas *Pont. Lund.* **982** benedicere] benedicere et sanctificare *Man. Not.* | hoc signum] hec singna *Man. Not.* | vt²] *om. Pont. Lund.* **982–983** vt singulare] vt sit singulare *Sev.* **983** singulare] salutare *Pont. Lund.* | singulare...humano] *om. Man. Not.* | sit] sint *Man. Not.* | sodalitas] soliditas *Pont. Lund.*; solidatas *Man. Not.*
984 operum] *om. Pont. Lund.* | ac tutela] proteccio ac tutela *Pont. Lund.*; perfeccio ac saluacio *Man. Not.* **985** inimicorum] inimici *Man. Not.* Christum] dominum nostrum iesum christum filium tuum qui *Man. Not.*; *om. Pont. Lund.* **987–988** Sanctifica...tui] Sanctificetur ista ligna in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti *Man. Not.*; Sanctificetur istud lignum in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti *Pont. Lund.* **988** hoc] isto *Man. Not. et Pont. Lund.* **989** sancta] *om. Man. Not.* | Saluatoris] christi *Man. Not.* | nostri] *om. Pont. Lund.* **990** inclinantesque] *Pont. Lund.*; inclinantes *Sev.* **991** sempiternam salutem] sanitatem *Man. Not.* et *Pont. Lund.* | eundem] *om. Man. Not.*; eundem Dominum *Pont. Lund.*

995 Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti sit super
nos omnes per Dominum nostrum Iesum Christum filium
tuum, qui tecum viuit et regnat in unitate Spiritus Sancti
Deus. Per.

1000 Deinde itur ad ecclesiam cum isto responsorio
Saluator mundi salua nos omnes, sancta Dei genitrix,
Virgo semper, Maria, ora pro nobis. Precibus quoque
sanctorum apostolorum, martirum, confessorum, atque
sanctarum virginum suppliciter petimus, ut a malis
omnibus eruamur bonisque omnibus nunc et semper
perfrui mereamur. Amen.

1005 Finis.

999/1004 Saluator...mereamur] CAO 4689

993–996 Benedictio...Per] *om. Man. Not. et Pont. Lund.*
998–1004 Deinde...Amen] *om. Man. Not. et Pont. Lund.* **998** isto
responsorio] istum responsorium *Sev.* **999** genitrix] *i.e.* genetrix
1000 quoque] quo *ob detrimentum chartae legi non potest*
1001 apostolorum] *i.e.* apostolorum | martirum] *i.e.* martyrum | atque]
a ob detrimentum chartae legi non potest **1002** a] *a ob detrimentum*
chartae legi non potest